

esse, sed non verum. Aut si hoc erubescit adversarius A
ficere, proferat quid sit medium inter verum et
non verum. Secundum artem dialecticam interro-
gandum est si una persona possit esse homo verus
et homo pictus, qui est non verus homo? Si dicit,
non posse. inferendum est, nec in Christo, qui est
una persona in duabus naturis, verum esse potest,
et non verum; sed quidquid in eo est, verum est;
quia ipse totus est Deus, et totus verus Filius Dei,
et tota veritas in eo est, et nihil habet figmenti in
se. Interrogandum est, si aliquid adorandum nobis
sit aut colendum, nisi verus Deus? Si dicit, non esse:
inferendum est quomodo adorabis filium Virginis,
si non est verus Deus? Interrogandum est, si
nuncupativus Deus adorandus sit? Si dicit, non esse:
inferendum est: Ergo Christus, qui ex Virgine B
natus est, non est adorandus, quia verus Deus non
est; et sunt duo dii, Christus Deus et Christus ho-
mo; unus adorandus, et alter non adorandus. Sed
avertat Deus hunc sensum ab omni corde catholico,
quia totus Christus unus est Deus, et una adoratione
venerandus. Interrogandum est, si Deus non est,
qui filius David est, qua potestate illuminasset cæ-

cum, qui clamavit ei: *Jesu fili David, miserere mei*
(*Marc. x, 47, 48*)? Quis potest lumen dare ex eo [*For-
te, dare cæco*], nisi Deus? Et si Deus est, qui illumina-
vit cæcum, utique Deus est filius David. Interro-
gandum est si beata Virgo unum genuisset Deum,
vel duos? Si dicit, unum: iterum interrogandum est:
Verum, aut non verum? Si dicit, verum: inferendum
est: Ergo totus filius Virginis unus est Deus, et
verus: quia si verum et nuncupativum genuit
Deum, procul dubio duos genuit deos, unum
verum, et alterum nuncupativum. Item interro-
gandum est si duos filios genuisset, aut unum? Si
dicit unum: inferendum est: Proprium, aut adopti-
vum? Si dicit, utrumque: inferendum est: Ergo
duos filios genuit beata Virgo, unum proprium Dei
Patris, et alterum adoptivum; quia proprietate cum
adoptione non convenit. His ita confirmatis per in-
terrogationes et responsiones, quid superest, nisi
ut Christus Jesus verus credatur Deus verus et ple-
nus; et unus credatur Filius proprius, et perfecte
adoretur et laudetur ab omni creatura, dicente Psal-
mista: *Laudent eum cæli et terra, mare et omnia
quæ in eis sunt* (*Psal. LXXVIII, 55*).

923 DISSERTATIO HISTORICA

DE HÆRESI ELIPANDI TOLETANI ET FELICIS ORGELLITANI,

In qua quæ hactenus obscura fuerunt, ex chartis recenter detectis, et ipsius B. Alcuini scriptis illustrantur.

I. *Controversiæ status.* — Controversia illa, an et C
quo sensu Christus Dei Filius adoptivus dici possit
vel debeat, in Ecclesia olim ab Arianis, Bonosianis
Nestorianisque mota ac diu ventilata, sæculo demum
Christiano octavo in Hispania resuscitata atque in
Francici quoque regni provincias propagata fuit.
Episcopi quidam, quorum duces fuere Elipandus To-
letanæ, et Felix Orgellitane Ecclesiarum antistites,
contendebant Christum saltem secundum humanam
naturam non tantum posse, sed et debere dici Filium
Dei adoptivum, non proprium; et secundum eandem
naturam, Deum nuncupativum, non verum.

II. *Quid in hac dissertatione expectandum?* —
Historiam hujus, quæ ex hoc novo dogmate in Ec-
clesia multum efferebuit, controversiæ, post non-
nullos antiquiores scriptores egregie dilucidarunt
viri ævi nostri eruditissimi, D. Joannes Franciscus
Madrisius Utinensis, congregationis Oratorii presby-
ter in Dissertatione historico-chronologica a se
adornata, et novæ Operum sancti Paulini Aquileien-
sis editioni, p. 212, inserta (*Patrologiæ* tomo XCIX,
col. 557): et post illum D. Christ. Guil. Franc.
Walchius professor Gottingensis, in singulari libello,
de Historia Adoptianorum: quibus addi potest vir
celeberrimus D. Jac. Basnagius, tom. II Thesauri
monumentorum Canisii, pag. 284 seq. Quapropter
supervacaneum videri possit eandem historiam rur-
sus ad incudem revocare. Verumtamen peritorum
iudicio supervacaneum haud censeri debet, si plures
suas symbolas conferant ad elucidandam historiam
medii ævi, quod multis adhuc tenebris obsitum est,
et cujus multa adhuc documenta latent, quæque de-
tegendæ spes non omnis periit. Et id profecto felici-
tatis mihi obtigit, ut repertis et obtentis iis, quæ
lucisque desiderabantur, monumentis, nova rei

obscuræ lux accendi possit. Hæc monumenta partim
in præcedentibus beati Alcuini scriptis exhibuimus;
partim in Appendice II proferemus. In præsentem igitur
Dissertationem nostram ea quæ alibi satis dilucidata
sunt a laudatis scriptoribus, breviter attingemus,
solumque in iis aliquatenus immorabimur quæ Al-
cuinum nostrum, qui maxima hujus historiæ pars
est, concernunt, et in quibus quædam argumenta
deprehendimus ob quæ a viris illis cruditis dissen-
sire amor veritatis nos jubet.

III. *Primus controversiæ qui auctor.* — Igitur com-
munis quidem historicorum vox est et sententia,
primum erroris de Christi secundum naturam hu-
manam adoptione in Filium Dei, auctorem fuisse
Felicem episcopum Orgellitanum: ejus siquidem con-
silio scriptisque libris Elipandus Toletanæ Ecclesiæ
archiepiscopus in errore seu instructo seu confir-
matus esse perhibetur. « Felix (ita scribit Eginhar-
dus in Annalibus ad an. 792) natione Hispanus, ab
D Elipando Toléti episcopo per litteras consultus quid
de humanitate servatoris Dei et Domini Jesu Christi
sentire deberet; utrum secundum id quod homo est,
proprius an adoptivus Dei Filius credendus esset ac
dicendus, valde incaute et incondoctate, et contra
antiquam Ecclesiæ catholicæ doctrinam adoptivum
non solum pronuntiavit, sed etiam scriptis ad me-
moratum episcopum libris pertinacissime pravitate
opinionis suæ defendere curavit. » Eginhardo con-
cordat, ut solet, poeta Saxo ad eundem annum, et
Jonas Aurelianensis lib. I de Cultu imaginum.

IV. *Felix an Elipandus?* — Hæc si ita sint, mirum
profecto, neminem illorum qui magno zelo adversus
Felicem scripserunt, et illius errores cum omni in-
dustria excusserunt, illius tamen pro hæresi sua
scriptos ad Elipandum libros, quorum præfati auna-

listæ meminerunt, vidisse aut verbo saltem indicasse. Mirum, beatum Paulinum Aquileiensem, et ipsum quoque Alcuinum, id quod Eginhardus novit, ignorasse: ille enim initio libelli qui Sacrosyllabus dicitur, non Felicem, sed Elipandum discrete vocat *noxii sceleris auctorem*: et Alcuinus non obscure id ipsum insinuare videtur in epistola ad Laidradum, Nefridium et Benedictum scripta his verbis (*Hujus voluminis col. 231*): « Nam ego aliquibus nobis narrantibus nostræ societatis fratribus, eundem Elipandum sicut dignitate, ita et perfidiæ malo primum esse partibus illis agnovi. » Mirum quoque Elipandum, qui ab aliis edoceri impatientissime tulit, ac propterea in epistola ad Fidelem abbatem infra, in Append. II, Etherium ac Beatum reprehendit « quod se tanquam ignorantem noluerint interrogare, sed docere, » et « nunquam, ait, auditum est, ut Libanenses Toletanos docuissent, » a Felice nihilominus tam humiliter consilium expetiisse. Mirum denique Adrianum papam, dum in sua ad episcopos Hispaniæ epistola, t. XIII Concil. Mansi, p. 865 (*Patrologiæ tom. XCVI, col. 1208*), Elipandum erroris arguit, nullo verbo Felicem totius, ut volunt, mali auctorem notasse. Quidquid vero sit, hoc certè dandum est vetustis illis et cœvæ annalium scriptoribus, Elipandum a Felice per litteras, cujus esset in hoc dogmate opinionis, sciscitasse, ab eodemque responsum sibi arridens accepisse: an vero id factum fuerit ante vel post turbas ab Elipando excitatas, ex relatione Eginhardi, aut aliorum illius temporis scriptorum aperte haud intelligitur.

924 V. Quo anno dissidium eruperit quæstio exagitur. — Hoc igitur in sua incertitudine relicto, de anno quo dissidium illud de Christi in Filium Dei adoptione inter Hispanos in publicum erupit, inquirendum est. Unicum, ex quo certi aliquid erui potest, testimonium superest Etherii episcopi et Beati abbatis, qui libros suos adversus Elipandum ita ordiuntur, infra in Append. II: « Legimus litteras prudentiæ tuæ anno præsentis: et non nobis, sed Fideli abbati mense Octobri in æra 823 clam sub sigillo directas, quas ex relatu advenisse audivimus; sed eas usque sexto Kalendas Decembres minime vidimus. Cumque nos ad fratrem Fidelem non litterarum illarum compulsio, sed recens religiosæ dominæ Adosindæ perduceret devotio, audivimus ipsum libellum adversum nos et fidem nostram cuncta Asturia publice divulgatum. Et cum fides nostra una esset indissoluta, cepit inter scopulos fluctuare navicula et duæ factæ erant. » Huic testimonio pro majori rei obscuræ elucidatione addenda sunt verba Elipandi ex ejus epistola ad Fidelem abbatem in eodem opere Etherii et Beati conservata, ubi is ita scribit loc. supra cit.: « Non me interrogant, sed docere quærunt... Isti modo et contraria dicendo, modo quasi ignorantem me, quid rectum sit, noluerunt interrogare, sed docere. Unde Deus novit, quia licet proterve scripsissent, tamen si vera dixissent, gratus obedire debui. » Notandum ulterius, eam Hispanicam 823 ex omnium chronologorum calculo recidere in annum incarnationis 785, quia æra Hispanica Christianam excedit annis plenis triginta octo.

VI. Ex his jam patet, 1° Elipandum circa hoc tempus errorem suum de Christi in Dei Filium adoptione, seu scribendo, seu docendo, seu cum aliis confestim manifestasse; Etherium vero et Beatum eisdem perverse doctrinæ et exorienti errori hoc eodem anno 785, vel priori calamo acutiore obviasse (*Licet, inquit, proterve scripsissent*). Patet 2°, quod Elipandus hanc reprehensionem seu contradictionem suorum adversariorum inique tulerit, ac propterea ad Fidelem abbatem sibi suæque opinioni forte addictum scripserit, illumque adversus hæresim, quam vocat Beatianam, incitaverit. Patet 3°, epistolam illam Elipandi tunc, quando sub oculos Etherii et Beati venit, et per totam Asturiam fuisse divulgatam, ita ut jam tunc duæ quæstiones in Asturiensi Eccle-

sia ortæ sint... Una pars episcoporum dicebat quod Jesus Christus adoptivus est humanitate, et nequam adoptivus divinitate: altera pars dicebat, nisi ex utraque natura unicus est Dei Patris Filius proprius, non adoptivus; prout loquuntur Etherius et Beatus, quorum verba legas infra in Append. II, loc. cit. Inde jam concludendum est originem hæresis Elipandianæ, quando nimirum in publicas turbas erupit, statuendam esse in anno Christi 785.

VII. Hoc nimirum anno rumor hujus dissidii non solum per Asturiam, sed per totam Hispaniam et usque ad Franciam divulgatus est (*loc. cit.*) et abs dubio Romam quoque eodem tempore ad sedem apostolicam penetravit. Illo excitatus Adrianus I papa sequenti, ut mihi videtur, anno aut aliquantum posterius, ante concilium nempe Narbonense anni 788, de quo inferius, dehortatoriam ac confutatoriam epistolam scripsit episcopis per universam Spaniam commorantibus, maxime vero Elipando et Ascarico, cum eorum consentaneis pro hæresi vel blasphemia, quod Filium Dei adoptivum nominant, etc., prout sonat inscriptio epistolæ 83 Codicis Carolini (Edit. novæ D. Cajetani Cenni, tom. I, pag. 442 [*Patrol. tom. XCVIII, col. 373*]). Concordant cum hac nostra opinione D. Basnage Lect. Antiq. Canisii tom. II, pag. 281, et cum ipso D. Cajetanus Cœnius Monumentorum dominationis pontificiæ tom. I, pag. 443 (*Patrol. ut supra*). Quamvis igitur annis aliquibus prioribus fortassis, privatis quibusdam inter viros ecclesiasticos disputationibus, quæstio de hoc dogmate agitata fuerit, hic tamen annus Christi 785 statuendus mihi videtur, in quo controversia eadem inter episcopos regionis aliosque viros in officio ecclesiastico constitutos maxime efferbuit, et in publicum erupit.

VIII. *Qui novæ doctrinæ primo se opposuerint.* — Præclarissimi pro dogmate catholico pugiles fuisse, quos jam laudavimus, Etherius et Beatus. Ille quidem episcopus Uxamensis fuit, quem propterea Beatus, quamvis illius, si Elipando credimus, fuisset magister, *Patrem* vocavit in fine commentarii sui in Apocalypsin, prout legitur apud eruditissimum Casparum Ibanez in *Prædicatione* beati Jacobi in Hispania, cap. 22, fol. 128, quem citat D. Majansius infra in Append. II, n. 9, Elipandus vero *fratrem* in epistola ad Fidelem. Beatus vero ab Alvaro Cordubensi in epistola 18 ad Aurelium Flavium Joannem, apud Floresium Hispan. Sacræ tom. XI, pag. 120, et pag. 127 vocatur *Libanensis presbyter*, non abbas, vel monachus: ab Alcuino tamen *abbas* vocatur, sed significatione presbyteri, ut existimat vir doctiss. D. Gregorius Majansius in epist. ad D. Puer, n. 4; infra in Append. II, quæ viri docti opinio, quod illius pace dixerim, nova est, et valde dubium an sicut nunc *abbatis* nomen in Callæcia usurpatur ad curiones designandos; et *abadia* seu *abbatia* in regno Valentiniæ domus curionis dicitur, ita hunc usum jam antiquis illis temporibus ibi obtinuerit. Abbates quidem præcis temporibus sæpius presbyteros fuisse appellatos constat; non æque, presbyteros non monachos venisse abbatum nomine. Consule Mabillonium Act. SS. Ord. Ben. sæc. iv, part. II, pag. 733. Cujus monumenta num conflictata censeri debeant, prout illa notat D. Majansius, non est locus hic disquirendi.

IX. *Beati et Etherii zelus.* — Postquam ergo Etherius et Beatus errorem Elipandi et sibi consentientium cum ex symbolo ab ipsis publicato, tum ex epistola ad Fidelem abbatem scripta satis perspectum habuerunt, incorruptæ fidei zelo animati pro catholice veritatis defensione rursus calamum exacuunt, scriptisque duobus libris mira, pro sæculi illius genio, cruditione refertis, aberrantes in viam veritatis reducere nituntur. Libros illos editos requiras in Antiq. Lect. Canisii edit. Basnagii, tom. II, pag. 280 seq. (*Patrologiæ tom. XCVI, col. 893*). Legas vero omnino velim quæ de illorum editionibus, maxime vero de codicibus, in quibus adhuc 925 mss. con-

servantur, doctissime commentatus est sæpius jam a nobis laudatus D. Gregorius Majansius in epistola a me edita inferius in Append. II, n. 10 seq. Cujus tamen viri celeberrimi iudicio accedere non possum, dum in alia ad me scripta epistola (*Ibid.*) asserit Etherium et Beatum his suis libris impugnasse epistolam Elipandi ad episcopos Galliae, Aquitanie et Austriae scriptam, et a concilio Francofurtensi damnatam, quam hactenus ineditam ab eodem D. Majansio accepimus et infra exhibemus. Vero enim mihi similis videtur, libros illos non contra illam Elipandi epistolam, cuius ibi nulla fit mentio, sed contra symbolum illius anno 785 publicatum, et epistolam ad Fidelem abbatem scriptam (quod utrumque scriptum Etherius et Beatus propterca suis libris inseruerunt) compositos fuisse aliquot annis prius quam Elipandus et ei consentientes episcopi suas epistolas dederunt ad Carolum Magnum et episcopos regni illius, qui non diu postea anno 894 adversus illos concilium convocarunt, et prædictas epistolas damnarunt.

X. Quo animo hanc alteram gravem reprehensionem ab Etherio et Beato sibi factam Elipandus exceperit, an et quid ipse scriptis hisce reposuerit, et an controversia inter ipsos et quandiu duraverit, ex scriptoribus illius temporis, quos hactenus novimus, laud innotescit; errorem tamen et turbas in illis regionibus per illos libros minime cessasse, sed majora in dies ex impatientia errantium incrementa cœpisse, ea demonstrant quæ posthac contigerunt.

XI. *Conatus Elipandi.* — Nimium Elipandus omni conatu studuit ut plures alios in suas partes traheret, atque illos in suos oppugnatores incitaret: et primo quidem, cum ob archiepiscopalem dignitatem magna prædixisset auctoritate, nonnullos sibi Cordubenses devinxit, ut testatur Alvarus Cordubensis apud D. Majansium infra Append. II, num. 4, deinceps etiam Ascaricum episcopum Bracaraugustanae, ut quidam volunt, Ecclesiae episcopum in suas casses traxit; ad quem ipse provocat in epistola ad Fidelem abbatem, et cuius etiam meminit Adrianus papa in epistola a nobis superius citata 83 Cod. Carol. Alium tamen in Hispania adversarium habuit, Theudulam scilicet episcopum Hispalensem, qui illius errorem anathemate perculit, ut refert Alvarus Cordubensis in epistola ad Joannem Hispalensem tom. XI *Hisp. sacre Floresii*, num. 27, pag. 123, de quo etiam videas Majansium loc. cit.

XII. *Errori propagato per Septimaniam, occurritur per concilium Narbonense anni 788.* — Posthac error Elipandi in limitaneas etiam Hispaniae provincias progressus defensorem invenit Felicem episcopum Urgelitanum, qui eundem errorem magna contentione tuitus est, et per Septimaniam, sicut Elipandus per Asturias et Galliciam propagavit, testante Jona Aurelianensi libro I de Cultu imaginum. Malum tantopere serpens sollicitus habuit summos et vigilantissimos gregis Domini, populi que Christiani rectores, Adrianum I Ecclesiae Romanae pontificem, et Carolum regem Francorum. Pontifex per litteras, rex per missum suum Desiderium, episcopos catholicos hortati sunt, ut malo per solemnem conventum seu synodum in provinciis Galliae Hispaniae limitaneis celebrandam remedium quaerent et afferrent. Eam ob causam et ob alia ecclesiastica, quæ tunc simul occurrebant, negotia Narbonæ (cujus metropoli tunc Terraconensis quoque provincia, una cum episcopatu Urgelensi unita ac subjecta fuit. Vide Petrum de Marca de Concordia Sac. et Imp. lib. vi, cap. 25, c. lit. Roboret., p. 380 et 381, et in Marca Hispan. lib. iv, pag. 313) viginti quinque episcopi Narbonensis et Terraconensis atque vicinarum provinciarum convenere anno 788, ut vetustissima membrana testatur, quam primo Guil. Catellus senator Tolosanus ex chartulario archiepiscopi Narbonensis libro v in Daniele archiep. Narbon., deinde vero ex vetusta quoque membrana emendatorem dedit Steph. Baluzius

in Addit. ad caput cit. 25 libri vi de Concord. sac. et imp. Juvat hujus chartæ, quæ pro fragmento quodam illius concilii haberi potest, initium huc transcribere ac perpendere, quod tale est: « Anno Incarnationis Dominicæ DCCLXXXVIII, indictione XII, gloriosissimo domino imperatore Carolo regnante anno XXIII, v Kal. Jul., dum pro multis et variis ecclesiasticis negotiis, et præsertim pro Felicis Urgelitanæ sedis episcopi pestifero dogmate, monente per suæ auctoritatis litteras domino apostolico Adriano, ac domino imperatore per missum suum nomine Desiderium, convenissemus urbem Narbonam... inter cætera quæ veraci sermone fuem acceperunt, orta est questio coram nobis omnibus de parochia Narbonensi, etc. »

XIII. *Quod concilium an unquam celebratum sit, dubitant nonnulli.* — Non equidem ignoramus quantis vitis scateat hujus chartæ initium et finis, ut propterea a viris quibusdam eruditissimis de falsitate suspecta habeatur. Non enim concordant numerus duodecimæ indictionis, nec annus vigesimus tertius regni Caroli in Francia cum anno incarnationis 788. Illic siquidem anno indictio convenit undecima, et annus solum vigesimus regni Caroli Magni, qui Francis imperare cœpit post Pippini patris obitum, qui contigit 24 Septembris, anno 768. Alterum vitium hujus chartæ notatur, quod ibi Carolus Magnus illo anno non una, sed quatuor omnino vicibus *imperator* vocetur, cum tamen is non nisi post annos duodecim imperatoriam dignitatem acceperit. Tertio, eadem charta quibusdam ex eo suspecta videtur, quod ibi episcopi pro pestifero dogmate Felicis proscribendo se convocatos fuisse asserant, cum tamen in hoc conventu de illo nihil actum fuisse recenseatur. Constat vero ex annalibus illius temporis, Felicis dogma primo Ratisbonæ et iterum Romæ anno 792, et tertio Francofordiæ anno 794 damnatum fuisse. « Hæresis Felicianæ, » ut habent Annales Loiseliani et alii ad annum 792, « primitus audita et in Reganesburg primo condemnata est; » et ad an. 794, « ibi (*Francoford.*) tertio condemnata est hæresis Felicianæ. » Quod utrumque falsum esset, si eadem hæresis tempore aliquo priore, nempe anno 788 fuisset, vel ab aliquo concilio vel ab ipso auctore Felice, qui illi concilio Narbonensi 926 subscriptus reperitur, condemnata aut abnegata. Denique et illud fidem non mereri existimat Pagius ad annum 788, num. 11, quod ibi concilio subscripti recenseantur aliarum provinciarum archiepiscopi et episcopi, potestati archiepiscopi Narbonensis minime subjecti.

XIV. *Ob motis difficultatibus respondetur.* — Hæc, quæ contra concilium illud Narbonense moventur, difficultates non levis profecto momenti sunt, non tamen tanti, ut quidem existimo, ut omnem fidem auferre possint vetustæ membranæ, quæ, teste cel. Baluzio, rerum istarum justo censore, « aut ætati Caroli Magni suppar, aut certe non multum remota est. » Sicut ergo cel. Pagius loc. cit. ob hujus membranæ vetustatem tria concilii hujus decreta circa limites parochiæ Narbonensis pro genuinis agnoscit, ita etiam eidem chartæ ob recensita assumpta fides denegari non potest, dum refert episcopos auctoritate pontificis et imperatoris seu regis convocatos fuisse « pro multis et variis ecclesiasticis negotiis, sed præsertim pro Felicis pestifero dogmate. » In notis quidem temporariis peccatum fuisse a librario certum est; verum considerandum est chartas quas Catellus et Baluzius habuerunt non censi posse autographas, sed fortassis a tertia, quarta vel quinta manu negligenter et imperite, quod in vetustis scriptis multoties deprehenditur, descriptas. Facile ergo fieri potuit ut scriptores minus attenti numero vero indictionis unam, numero regni Caroli tres lines adderent, atque ita loco XI scriberent XII, et loco XX exararent XXIII. Conveniunt vero indictio undecima et annus regni Caroli vigesimus, anno incarnationis 788, quem retinendum esse existimo; in nota etenim

incarnationis error amanuensium non tam facile contingit quam in anno indictionis vel regiminis, quia illum etiam simpliciores non ignorant. Alterum vitium ex nomine imperatoris, quod Carolo tredecim annis ante quam imperator renuntiatus sit tribuitur, cel. Baluzius dexterrime diluit: « Reges quippe Francorum, ait, tametsi imperium Romanum nondum obtinerent, imperatores tamen aliquando vocabantur, quia imperatoribus in regno successerunt; » quod vir eruditus deinde pluribus exemplis demonstrat. Adde chartas illas Catelli et Baluzii fortassis scriptas fuisse postquam Carolus Magnus jam imperator renuntiatus fuit; quo casu facile fieri potuit ut scriptor imperitus religioni sibi duxerit Carolo jam imperatori hoc sibi conveniens præconium non attribuere. Tertiam, quæ obmoveretur, difficultatem applanare non æque facile est. D. Madrisius quidem, *Opus sancti Paulini Aquileiense* pag. 216, num. 27, (*Patrol. tom. XCIX*) dicendum existimat, « hæresis Felicis in concilio Ratisponensi damnatam primo, nempe nominatim et solemniter; » de eadem tamen etiam in concilio Narbonensi actum fuisse credit, sed disputando solum, nihil definiendo. Verum non advertit, credo, vir eruditus, in illo conciliari decreto dogma Felicis appellari *pestiferum*; ergo reprobatum fuit ibi et damnatum ab episcopis. Igitur non alia via sese ab hac difficultate extricandi superest, quam ut dicatur, vel vocem *pestifero* a scriptore chartæ posthac fuisse assutam, vel annalistas Francicos acta concilii Hispanici ignorasse, quod libentius credam, quam chartam illam, quæ illorum actorum memoriam conservavit, omnino falsam esse atque petulanter confictam. Ultima difficultas, quæ ex subscriptione episcoporum, a sede metropolitana Narbonensi independentium, et ipsius Felicis in suimet dogmatis condemnationem facta deducitur, neminem morari debet. Causa agenda erat sat gravis, de integritate nimirum fidei et dogmatis Ecclesiæ catholicæ; malum in vicinia illorum episcopatum, qui ut plurimum ditioni regni Francici suberant, grassabatur, et jam ipsa viscera, Ecclesiam Urgellitanam nempe, corripuit. Minime vero dubitandum est pastores ovium Christi, quibus lupus imminabat, etsi archiepiscopo Narbonensi non essent subjecti, per semetipsos de medela malo afferenda cogitasse, periculum ad caput Ecclesiæ et ad principem terræ detulisse, et ab his, prout usus Ecclesiæ emergente hæresi terebat, ad concilium Narbonæ, tanquam sede regionis illius præcipua, celebrandum convocatos fuisse. Porro Felicis subscriptio in proprii sui dogmatis condemnationem facta æque parum chartæ illius conciliaris veritatem nocere potest, quam parum ex illius perfidia suspecta reddi potest ipsius confessio postea Ratisbonæ et Romæ, ac demum etiam Aquisgrani edita. Charta ergo illa conciliaris, non obstantibus, quæ in illa occurrunt, difficultatibus, ob vetustatem scripturæ, et ob sincera, quæ in illa exstant, prisce moris vestigia, habenda est pro genuina, ac proinde tenendum quod illa ætate concilium Narbonæ in causa dogmatis Feliciani celebratum, hocque ibidem tanquam pestiferum rejectum fuerit.

XV. *Errori, promovente Felice Urgellitano crescenti, obviatur Ratisbonæ anno 792.* — Finito concilio Narbonensi, non fuit finita lis et controversia: sed malum ad majores in dies vires excrevit, ita ut non Galli tantum, sed etiam Itali et Germani de consilio ad illam pestem propulsandam serio cogitarent. Ipse rex Christianissimus Carolus vere Magnus sua auctoritate fluctuanti Ecclesiæ succurrere volens, anno 792 Ratisbonæ, ubi tunc hiemem egit et Pascha celebravit, synodum episcoporum coegit; prout ad hunc annum uno ore testantur omnes annalists Francici, apud Bouquet, tom. V Script. Rer. Franc. De eo etiam luculentam mentionem facit Alcuinus ipse libro 1 adversus Elipandum, num. 16, his verbis: « Antequam ego... venissem in Franciam, hæc eadem vestri erroris secta eodem glorioso principe

A præsentate, præsentate Felice, quem multum laudare soles, vestræ partis tunc defensore, ventilata est in celeberrimo loco, qui dicitur Raiginis-Burg, et synodali auctoritate sacerdotum Christi, qui ex diversis Christiani imperii partibus convenerant, æterno anathemate damnata. » Nulla quidem acta, nullos canones hujus concilii nobis ætas indulsit, de eo tamen ab annalists et scriptoribus ejusdem temporis sequentia innotescunt: 1° tempus celebrati concilii, annus nimirum 792, quem omnes uno ore designant; 2° innotescit adfuisse concilio ipsum regem Carolum Magnum, eidemque præsedisse verbis mox citatis testatur Alcuinus; 3° eodem referente, ex diversis Christiani imperii partibus convenisse sacerdotes Christi. Inter illos fuere Paulinus patriarcha Aquileiense, quod ex ejusdem verbis egregie demonstrat 927 cl. Madrisius *Opp. S. Paulini Dissertatione* IV, num. 53. Quin omnes Bajoariæ episcopi illi conventui præsentates fuerint, nulla causa dubitandi apparet, nimirum Adalwinus Ratisponensis, Arno Salisburgensis, tunc nondum archiepiscopus, Atto Frisingensis et Waldericus Pataviense. Quinam ex aliis provinciis comparuerint, in memoriis non exstat. Innotescit 4° ad eundem conventum adductum fuisse ipsum Felicem de errore accusatum, eique facultatem se defendendi concessam fuisse; cum vero convictus fuisset de errore, ipse quidem tactis sacrosanctis Evangelis illum, teste sancto Paulino libro 1 adversus Felicem, cap. 5, abjuravit, hæresis vero illius æterno anathemate, ut Alcuinus loquitur loc. cit., damnata fuit. Quod idem testatur Annalista Fuldensis ad hunc annum his verbis: « Hæresis Feliciana, ipso auctore eam abnegante, apud Reganesburg primum damnata est. »

XVI. *Et Romæ ab Adriano pontifice.* — Ejurata licet a Felice hæresi, dataque solemnî sponse, « se in ea, cui tunc consenserat, fidei regula perpetua immutabilitate mansurum, » ut Paulinus testatur loc. cit., rex tamen Carolus pro fidei catholicæ integritate zelosissimus necdum dogma ex hoc concilio satis firmatum existimabat, nisi ea quæ illi, nullis sedis apostolicæ legatis præsentibus, acta sunt, ejusdem sedis auctoritate confirmarentur. Quapropter idem Felix Christianissimi principis jussu per Angilbertum abbatem Romam ad Adrianum papam deductus est, prout annalists Francorum et Leo III papa in concil. Rom. anni 799 testantur, ut nimirum illius causa in cathedra quoque sancti Petri dijudicaretur pro instructione totius orbis catholici.

XVII. *Causa, ob quam Felix Ratisbona Romam missus fuerit, a D. Walchio conficta reprobatur. Vera ostenditur.* — Equidem doctissimus D. Walchius aliam causam, ob quam Carolus id consilii cepit, offert in sua *Hist. Adopt.*, cap. 2, sect. 1, num. 15, p. 115, ubi, « haud alienum a veritate esse mihi videtur, inquit, si dixeris, Felicem, licet Ratisbonæ errorem se descripsisse declarasset, nihilominus haud constantem fuisse, ideoque noluisse eum Carolum in Hispaniam dimittere, sed jussisse eum Romam proficisci, ut Adrianus cum ad mutandam sententiam commoveret. Ne iter fingeret aut fuga sibi consulere, nactus est comitem Angilbertum, virum maxima apud Carolum valentem auctoritate. Cum Romam venisset, conjectus esse in vincula; nec fieri potest quin credam factum esse id cum pristinum errorem esset amplexus. At libertatis cupiditate facile adductus fuit ut se alia sentire simularet ac solemnî formula ipse, quæ antea docuerat, rejiceret. Romani ex sententia animi omnia eum agere sibi persuaserunt, ac resitutum in libertatem Urgellas repetere permiserunt. » Hucusque D. Walchius.

XVIII. Verum mihi haud placet hæc viri docti conjectura, nullo argumento historico nixa, sed in sola rei possibilitate fundata, quæ in rebus historicis nullius est ponderis. Suboluit viro acatholico (ita ejus nentem ex verborum illius connexionem intellexit

pretor) pontificios ex hoc facto argumentum accipere posse pro defendenda auctoritate sedis apostolicæ in confirmandis decretis dogmaticis conciliorum; hinc causam aliam, ob quam Felix a concilio Ratisbonensi, ad absolvendum iudicium, Romam missus fuerat, fingere necesse habuit. Enimvero si Felix post ejuratam Ratisbonæ hæresin, paulo post ibidem suam inconstantiam manifestasset, mirum profecto videri possit, eandem a nullo illius temporis scriptore, a nullo Felicis antagonista redargui; e contrario vero omnes testari, Felicis inconstantiam ac perfidiam tunc primum innotuisse, postquam Urgellas rediit. « Et postmodum, » ait Leo III papa in concilio Romano, supra num. 17 citato, « transgressus legem Dei fugiens apud paganos perjuratus effectus est. » Et si Felix Ratisbonæ ob metum regis presentis conversionem suam simulate elidit, quis credat illum ibidem, causa metus minime mutata, priorem simulationem prodere voluisse?

XIX. Credam ergo potius Felicem in synodo Ratisbonensi erroris convictum, a Carolo rege missum fuisse ad Adrianum pontificem Romanum ob prærogativam primæ sedis, ut illius iudicio controversia non pro una tantum natione, sed pro Ecclesia universa terminaretur, quod fieri non potuisset per synodum Ratisbonensem, quæ solum nationalis, nec fortassis omnium episcoporum nationis fuit; et propterea pro Hispania aliisque regnis extra ditonem Francicam sitis non admodum gravis auctoritatis fuisset; præsertim quod eidem nulli adfuerint sedis apostolicæ legati. Hanc meam opinionem temporis saltem illius moribus et consuetudini conformem esse, nemo veteris disciplinæ peritus inficiabitur. Certe episcopi Italiæ in libello Sacrosyllabo adversus Elipandum, postea in concilio Francofordiensi edito et probato, ita hæresim illique adherentes anathemate feriunt, ut tamen jus summæ sedis, presentibus licet ibi legatis apostolicis, salvum velint: « Reservato, inquit, per omnia juris privilegio summi pontificis et Patris nostri Adriani primæ sedis beatissimi papæ. » Tom. XIII Concil. Mansi, pag. 882, circa finem. Patres ergo Francofordiæ collecti, iidem pene qui ante biennium Ratisbonæ convenerant, crediderunt ultimum iudicium in causis fidei Romano Pontifici esse deferendum. Hæc igitur vera causa censenda est ob quam Felix Ratisbona Romam ductus fuit, et comitatus illi additus, ut securius eo perveniret, et ne forte ante completum iudicium fuga elaboraretur. Dum vero Romæ carceri mancipatus fuit, id contigit, quod cum reis assolet, qui, ne pœnam promeritam effugere malumque quod adhuc timetur latius disseminare possint, custodiæ traduntur.

XX. *Felix Romæ fidei confessionem edit.* — Felix Romæ coram Adriano summo pontifice constitutus, fidem quam Ratisbonæ professus fuerat, denuo edidit, atque in vinculis orthodoxum quoque libellum, pontifice docente, seu, ut interpretor, formulam dictante, composuit, quo hæresim priorem abdicavit, et bina vice condemnavit libellum prædictum cum juramento, semel super sacrosancta mysteria, et iterum super corpus sancti Petri apostoli, in perpetuum suæ conversionis testimonium ponendo. Cujus facti testem habemus omni exceptione majorem, Leonem III papam, cujus verba referre juvat ex concilio Romano, circa initium anni 799 celebrato, quæ in actione 2, 928 tom. XIII Concil. Mansi, pag. 1031, ita sonant: « Sub sanctæ recordationis predecessore nostro domno Adriano papa, directus a domino Carolo præfulgido magno rege ipse miserimus hæreticus infelix episcopus, docius ab eodem alno præsule, fecit illum orthodoxum in vinculis libellum, anathematizans et confirmans inter cetera, nequaquam Filium Dei adoptivum esse, sicut dixerat: sed proprium et verum Dominum nostrum Jesum Christum Filium Dei confiteor. Unde et ipsum orthodoxum suum libellum super sacrosancta Dei

mysteria in nostro Patriarchio ponens juravit sic tenere et confiteri: et iterum in confessione super corpus beati Petri apostoli ipsum ponens suum orthodoxum libellum, similiter et illic juravit, nequaquam se dicere audere adoptivum, sed proprium et dilectum Filium Dei teneo et confiteor. »

XXI. *Felix Roma dimissus, non tamen sedi suæ restitutus fuit.* — Bina hac confessione catholici dogmatis facta, et toties juramento confirmata abdicatione pristini erroris, Adrianus pontifex credens hæc omnia ex animi sinceritate proficisci, Felicem vinculis exemptum abire permisit: « Quo facto, inquit scriptor Annalium qui vulgo Eginhardo tribuuntur, ad civitatem suam reversus est. » An vero tunc Felix suæ quoque sedi, seu honori episcopatus restitutus fuerit, haud liquet. Id quidem annalista Saxo sat clare innuit, ad annum 792, ita canens:

meruitque reverti
Ad propriæ rursus retinecundum sedis honorem.

Ex aliis tamen annalisticis ejusque temporis scriptoribus, qui id diserte affirmaret, neminem novi. Hanc certe restitutionem ignorarunt cum Elipando ceteri episcopi Hispaniæ, cum anno 794 ante concilium Francofordiense epistolam suam scripserunt ad Carolum rogantes, « ut Felicem in proprio honore restauret, et pastorem gregi a lupis rapacibus disperso reformet. » Infra, in Appendice I. His tanquam domesticis majorem fidem adhibendam esse nemo dubitabit, quam poetæ extraneo, qui id fortassis ita contigisse animo finxit.

XXII. *An Romæ in aliquo concilio episcoporum sit correctus?* — Idem quoque poeta, et solus quidem, refert Felicem Romæ « in celebri pontificum senatu, » seu in aliquo solemniori concilio episcoporum eam ob causam convocatorum fuisse correctum; canit enim loc. cit.:

Quo (Adriano) præsentem Petri correctus in æde beati
Pontificum coram sacro celebrique senatu
Damnabit Felix, etc.

quod nullus alius illius temporis scriptor dixit; sed omnes id unum narrant quod Felix Ratisbonæ Romam missus fuerit, coram pontifice suam hæresim rursus damnaverit, et posthac ad suos fugiens perjuratus effectus est, prout Leo pontifex loquitur loc. cit. Nimirum Adrianus pontifex actis concilii Ratisbonensis inspectis et cum clero suo (aut cum episcopis forte quibusdam tunc Romæ ob alias causas presentibus) examinatis, haud opus esse judicabat novo indicto concilio, in dogmata ulterius inquirere; sed negotium repetita abs reo confessione, suaque actorum Ratisbonensium confirmatione absolvere voluit. « Imo, » inquit Alcuinus libro 1 adversus Elipandum, num. 16, « et a beatæ memoriæ Adriano papa, qui tunc temporis sanctæ Romanæ Ecclesiæ apostolica auctoritate rexerat sedem (non synodali auctoritate, ut antea de concilio Ratisbonensi dixerat) hæc vestra erroris secta funditus exterminata. »

XXIII. *Adrianus pontifex non ex concilio Romano anni 792, sed ex alio anni 794 epistolam ad episcopos Hispanos dedit.* — Hinc fallitur cl. Madrisius (quod pace viri doctissimi dixerit) dum cit. dissert. num. 55 scribit: « Quod ea quæ in hoc Romano concilio, hujus nimirum anni 792 definita fuere, Adrianus in unam epistolam seu libellum collegit, et ad Hispaniæ episcopos contra Elipandum direxit. » Enimvero in ea epistola seu libello ne uno quidem verbo meminit pontifex decretorum antea in concilio aliquo adversus Felicem coacto factorum, nihil de Felicis confessione aut damnatione erroris illius Romæ vel Ratisbonæ; sed suam solummodo mentem et Ecclesiæ doctrinam et fidem ibi exponit, epistolasque episcoporum Hispaniæ, ad episcopos Galliæ et Germaniæ, atque ad Carolum Magnum scriptas refutat, et doctrinam in illis contentam cum auctoribus suis, si respicere noliint, condemnat. Quapropter D. Man-

suis tom. XIII Concil., pag. 860 D., Venetum Conciliorum editorem erroris arguit, qui illas Adriani litteras ex concilio Romano anni 792 profectas censuit; illas enim alteri Romano concilio anni 794 ascribendas esse, idem D. Mansius probat, nec satis liquere nobiscum asserit, an Felix Romæ in aliquo concilio hæresim suam ejuraverit. « Hoc unice, inquit, constat, convictum illum Ratisbonæ, hæresim suam Romæ ante confessionem sancti Petri ejurasse. » Sed nec illud largiri possum D. Madrisio dum l. c., n. 36, asserit Felicem anno illo 792 Romæ scripsisse ad Elipandum, et adhuc Romæ degentem ab eodem sub finem ejus anni vel sequentis initio responsum accepisse, illam nempe epistolam, quam supra dedimus. Id namque serius factum fuisse, infra, num. 50 hujus dissertationis, monstrabimus.

XXIV. *Felix errorem suum in Hispania resuscitat.* — Felicis ergo conversio tunc fucata et simulata fuit, sicut ipsemet postea in concilio Aquisgranensi palam edixit et scripsit, his verbis: « Ex toto corde reversi sumus, non qualibet simulatione aut velamine falsitatis, sicut dudum, » Ratisbonæ nimirum et Romæ. Hoc igitur astu nunc liberatus Felix Urgellas, simulque ad pristinum errorem perfidus rediit. « Postmodum transgressus legem Dei, ait Leo pontifex loco supra num. 21 citato, fugiens ad paganos consentaneos perjurus effectus est. » Quod ipsum Alcuinus testatur, loco num. 22 supra citato scribens: « Donec idem Felix infeliciter ad vestras refugiens partes sopitos infidelitatis cineres, vobis exhortantibus, resuscitare intendit. »

XXV. *Rex Carolus B. Alcuinum cum quibusdam sociis e Britannia revocat.* — Non diu latuit vigilantissimum et pro puritate religionis ac pace Ecclesiæ summe sollicitum regem Carolum Felicis perfidia: cum ergo in hunc finem et pro exstinguendo errore alibit hactenus conatus nihil profecissent, de novis remediis Christianissimo principi cogitandum fuit, quibus demum malum et a suis regnis et ab Ecclesia penitus arceretur. Hærebatur animo principis circa in sacris eruditio, quam in Alcuino aule suæ magistro diu fuerat expertus. Aberat is tunc temporis a Francia, unde is sub An. 790 929 discesserat in patriam, vel facultatem a proprio rege et episcopo petiturus, ut Anglia et Ecclesia, cui alligatus erat, relictis posthac sibi liceret in Francia commorari; quod insinuat Vitæ illius scriptor, num. 12; vel ut dissidia nonnulla inter Carolum et Offam regem Merciorum eo tempore exorta componeret, ut existimat Mabill. Annal. libro xxvi, num. 10, et innuitur in epist. 3 Alcuini, ad Colcum lectorem; vel ob utramque causam simul. Hunc igitur virum Carolus Magnus aptissimum censuit, quem ad confutandos Hispanorum errores adhiberet, et ut reditum suum non diutius differret, sed pro juvenis rebus Ecclesiæ in suo regno operam suam conferret, incitavit. Hanc enim causam reditus sui ex Anglia tunc fuisse ipse Alcuinus non una vice testatur. In præfatione ad libros adversus Elipandum, supra: « Divina, inquit, ut credo, jubente dispensatione ad gloriam et omni honore nominandum hujus regni principem et regem Carolum vocatus adveni. » His verbis Alcuinum non significasse putat D. Walchius, loc. cit., num. 17, pag. 121, « se a Carolo ex Anglia ad pugnam contra Felicem et Elipandum incundam esse evocatum: sed divinæ hoc esse documentum voluntatis, ut veniret eo tempore in Franciam, quo ejus consiliis et studiis opus fuit ad confutandos illos errores. » Verum utrumque significat Alcuinus, quod et jubente divina dispensatione et roatus advenerit ex Anglia, quod clarius dicit, supra libro I adversus Elipandum, n. 16: « Antequam ego, inquiens, eodem sapientissimo rege jubente venissem in Franciam, hæc eadem vestri erroris secta..... ventilata est. » Posthac rex Carolus « alios quoque ecclesiasticæ disciplinæ viros de Britannicæ partibus convocavit » ad concilium Francofordiæ celebra-

adum, prout ipsemet loquitur in epistola ad Elipandum, actis illius concilii inserta et a nobis rursus edita in Appendice II.

XXVI. *B. Alcuinus regis vocatiōni parat.* — Ex Anglia ergo Alcuinus rediit sub finem anni 792, vel sub initium sequentis, prout recte censent Mabillonius, Annal. Bened. tom. II, p. 304; Cointius, Annal. Eccles. Franciæ pag. 496; Pagius Crit. Baron. anno 793, num. 7, et alii. Certe anno eodem 793 jam in Francia morabatur, ut constat ex ejusdem epistolis eo anno ad Eboracenses et alios datis, ubi videas nostras adnotationes.

XXVII. *Felici epistolam exhortatoriam scribit, quæ nunc primo prodit.* — Alcuinus post suum in Gallia adventum placide et amice Felicem episcopum convenit per litteras (ante vel post concilium Francofordiense anni 794 hæreo), tentans num ad meliora illum possit fraternis monitis et amica exhortatione permovere. « Cui ego, » inquit libro I adversus Elipandum: « in has adveniens partes charitatis calamo epistolam exhortatoriam, ut se catholicæ jungeret unitati, dirigere curavi. » Et rursus libro I adversus Felicem: « Scripsi epistolam prædixi, inquit, Felici episcopo charitatis calamo non contentionis stimulo, fraternæ salutis desiderio, non mordacis reprehensionis stylo; cupiens cum corrigere in Christi dilectione, quem in cujusdam nominis novitate de Christo a catholicæ pacis unitate recedere notum habetur. » Epistolam hanc exhortatoriam hucusque desiderarunt viri eruditi, et de illa unquam detegenda D. Walchius penitus desperavit, num. 48, pag. 129, suæ Historiæ Adoptionum pronuntians, « certum esse has Alcuini litteras una cum libello Felicis temporum injuria fuisse deperditas atque amissas. » Verum meminisse debuit vir doctus, non omnia deperdita censi posse, quæ ex antiquis adhuc dudum latent. Et nos quidem hanc Alcuini epistolam feliciter nunc primum eruiimus e codice ms. Salisburgensi vetustissimo, indeque fideliter descriptam, tanquam primum illius pro Felicis conversione tentamen, superius ante septem illius libros adversus Felicem collocavimus.

XXVIII. *Felix jam antequam hanc Alcuini epistolam accepit, quædam pro suo errore scripsit.* — Ex hac epistola Alcuini ad Felicem discimus hunc Urgellitanum episcopum jam antea quædam scripsisse *justa et vera*, et in solo tunc adoptionis nomine aberrasse. « Plurima, » ait Alcuinus, num. 5, « in scriptis tuis *justa et vera* inveniantur; cave ne in hoc solo adoptionis nomine a sensibus sanctorum Patrum dissentias. » Scripta vero illa non alia esse credam quam responsum illius ad Elipandum, qui ab ipso quid de adoptione Christi in Filium Dei sentire scire voluit, et libros ad eundem scriptos, in quibus pravitatem opinionis suæ pertinacissime defendere curavit, prout narrat Eginhardus in Annalibus ipsi tributus ad an. 792, aut epistolam quam Alcuinus refutandam suscepit in libello quem per beatum Benedictum monachum Gothiæ misit: de quo infra quædam proferemus num. 36. Reliqua enim Felicis scripta, quæ recensentur in Hist. Litteraria Galliæ tom. IV, pag. 451, posteriora sunt hac epistola Alcuini ad Felicem, ut per decursum hujus dissertationis patebit. In his ergo scriptis, quæ Alcuinus tunc legerat, nihil a veritate catholica alienum continebatur, nisi adoptionis nomen, quod Christo contra sensum sanctorum Patrum tribuebat: posthac vero plures alias hæreses et blasphemias libello suo, quem huic epistolæ Alcuini opposuit, inspersit. « Cujus libelli, » inquit Alcuinus epist. 83, « cum paucas paginolas percucurri, inveni peiores hæreses vel magis blasphemias, quam ante in ejus scriptis legerem. » Quod iisdem pene verbis confirmat Leo III in excerptis actorum concilii Romani an. 799, ubi legitur: « Et ut nobis visum est, peiores hæreses vel majores blasphemias, quam ante in ejus scriptis vel dictis unquam audissemus, ibidem cognovimus. » Et paulo

inferius: « Ut canis reversus est (Felix) in suum vomitum, ut audistis per suum blasphemum libellum, quem ad venerabilem virum Albinum abbatem monasterii S. Martini emisit, in pejorem latrationem devenit, quam antea. » Quod ipsum quoque satis constat ex variis locis librorum Alcuini adversus Felicem, et ex ejus epistola ad Elipandum.

XXIX. *Ad epistolam Alcuini prolixè respondet, non ante concil. Francoford.* — Felix accepta hac Alcuini epistola, etsi moderate admodum et magis stimulo charitatis quam contentionis scripta, eidem « mox libellum non epistolari brevitate succinctum, sed sermonum serie prolixum dirigere studuit, » ut Alcuinus scribit initio libri I contra Felicem, seu ut alibi, libro I adversus Elipandum, id exprimit: « non epistolari brevitate, sed libelli prolixitate respondere nisus est. » Viri eruditi de anno quo Felix illum suum libellum edidit, addubitant. Quid nobis vero videatur similis, inferius num. 36 proferemus. Interea contra D. Walchium loc. cit. pag. 129 notasse sufficit, eundem libellum Felicis non ante concilium Francofordiense anni 794 ad Alcuinum pervenisse, quem abs dubio collectis ibi Patribus exhibuisset, sicut illum postea per Carolum regem cum Romano pontifice et aliquibus episcopis communicari fecit.

XXX. *Elipandus et socii episcopi sub annum 794 epistolas mittunt ad Carolum regem et episcopos Gallie, Aquitanie et Austriae.* — Anno 794 vel circa finem antecedentis, Elipandus et alii episcopi Hispaniæ illi adherentes, a Felice ad ipsorum partes reverso de omnibus, ut credibile est, quæ Romæ et Ratisbonæ contra suam sententiam acta fuerant informati, miserunt ad episcopos Galliæ, Aquitanie et Austriae litteras, additis specialibus ad ipsum regem Christianissimum Carolum, in quibus professionem suæ fidei produunt, doctrinæ suæ rationem reddere nituntur, Beatum abbatem tanquam hæresis auctorem, omnibusque prioribus hæreticis pejorem, nefandorum insuper criminum reum proscindunt: regem Carolum per omnia sacra conjurant ut per seipsum arbiter secat et inter Felicem suæ partis defensorem, quem ab incute ætate in Dei servitio constantem deprædicant, et eos qui Beatum, quem tanquam sacrilegum et carnis flagitio saginatum calumniantur, æquo judicio sententiam ferat: doctrinam Beati suæ oppositam de regno suo aboleat, et Felicem in proprio honore restauret. Denique justissimo atque Christianissimo regi per summam calumniam, ex mero rumore in faciem objicere non verentur, quod hostes suos terrore magis potestatis quam justitia convinct, quodque more gentilium Christum negaverit Dei Patris esse Filium. Hic nimirum hæreticorum mos est, ut dum causam suam vacillare bene norunt, eandem calumniis ac mendaciis roborare, et ita ignaræ plebi, imo ipsis etiam principibus obtrudere nitantur.

XXXI. *Quæ nuper repertæ primo nunc prodeunt.* — Hæc est brevis synopsis illarum epistolarum quæ diu fugerunt avidos eruditorum oculos, quos nunc satiare possumus, easque inferius in Appendice II exhibebimus, ubi simul et occasionem viasque quibus eadem ad nos pervenerunt narrabimus. Unum solum hic prenotamus alibi profuturum, nempe stylum episcoporum Hispanorum in iis epistolis solummodo in Beatum abbatem veri, nulla Alcuini facta mentione, haud obscuro argumento, nec epistolam exhortatoriam ad Felicem, nec alteram ad Elipandum, nec aliud scriptum Alcuini de hac causa controversa eo tempore, quo episcoporum illorum epistolæ ad episcopos Galliæ et Carolum Magnum scriptæ fuerunt, illis innotuisse, quæ scripta alias minime intacta reliquissent.

XXXII. *Carolus rex adversus illas Hispanorum querelas Francofordiæ anno 794 congregari fecit concilium, convocatis undique episcopis.* — Carolus rex, acceptis his ex Hispania litteris, de medela iis que

relis ferenda eo suam operam impendit, ut novum in regno suo congregaretur episcoporum ac catholicorum Patrum atque doctorum concilium: « Jussit ergo, » ut ipse in suis ad Hispanos responsoriis loquitur infra in Append. II, num. 5, « sanctorum Patrum synodale ex omnibus suæ ditionis Ecclesiis congregari concilium (An. 794, quod historica monumenta illius temporis omnia testantur); præprimis vero ad beatissimum apostolicæ sedis pontificem Adrianum ter quaterque missos suos direxit, scire cupiens quid sancta Romana Ecclesia apostolicis edocta traditionibus de hac respondere voluisset inquisitione. Convocavit quoque de Britannicæ partibus aliquos ecclesiasticæ disciplinæ viros. » Locus in quo conventus indictus fuit erat Francofordia celebris adhucdum ad Mœnum civitas, ubi illo anno rex Carolus Pascha celebravit, et comitia quoque regni agenda erant. Hunc conventum ætatis initio factum fuisse testantur Annales nomine Eginhardi insigniti et quidem ante diem XIII Kal. Augusti, ut probat D. Mansi tom. XIII edit. novissimæ Concil., pag. 860. De anno, loco et causa celebrati hujus concilii Francofordiæ uno ore testantur veteres annualistæ et omnia tunc edita monumenta.

XXXIII. *Thomæ Reinesii dubio adversus hoc concilium satisfit.* — Mirum vero videtur Thomæ Reinesio in epistola ad Joan. Tobiam Maium (quæ inter epistolas, cl. virorum ex bibliotheca Marquardi Gudii, cura Petri Burmanni anno 1697, Ultrajecti edita, est 251, p. 512), quod Paulinus epistolam Elipandi ad Carolum scriptam in concilio quidem examinatam et excussam fuisse dicat, locum vero celebrati concilii non exprimat; quod Alcuinus nullibi ejusdem synodi meminerit, uti nec auctor Vitæ, nec ipse Elipandus aut Felix ejus faciant mentionem. At enim quamvis hæc vera essent, minime tamen fidem tot testium eandem rem verbis minime obscuris attestantium suspectam reddere debent. Silentium auctoris Vitæ Alcuini non urget, quia, ut ipse fatetur num. 43, non nisi ea scripsit quæ nunc cuncti noverunt: et facile aliqua omisit quæ ad Alcuinum singulariter non pertinent, ut est præsentia in concilio Francofordiensi. Elipandus epistolam Francofurti examinatam ad regem et episcopos misit, nescius in quem locum essent convocandi: in reliquis vero epistolis ad Alcuinum et Felicem prudenter a commemoratione illius concilii abstinuit, in quo illius errores fuere damnati. Porro Alcuinus in libris suis adversus Felicem et Elipandum frustra illis concilium Francofordiense objecisset, cujus illi auctoritatem non agnoscebant, imo erroribus suis etiam postmodum inherentes contemnebant. Denique, quod Paulinum Aquileiensem attinet, eadem de illius silentio ratio pugnat, quæ de silentio Alcuini. Præterea videtur Reinesium ignorasse aut non legisse præfationem brevem libello Paulini in concilio Francofordiensi producta et approbata præfixam, ubi concilium Francofordiæ ob causam Elipandi celebratum, his expressis verbis nominatur: « Incipit libellus sacrosyllabus catholico salubriter stylo editus in concilio... habito in suburbanis Mogunticæ... in loco celebri qui dicitur Franconofurd... Placuit igitur sancto concilio, quatenus hic libellus pro causa fidei ad provincias Gallicicæ et Spaniarum mitti deberet... specialiter autem ad Elipandum, etc. » Nemo vero suspicetur hunc titulum serius fortassis fuisse a quodam sciolo additum; nam reperitur in cod. ms. nostri monasterii 931 S. Emmerami vetustissimo et optime conservato, scripto circa annum decimum sextum sæculi noni.

XXXIV. *Eidem concilio non tantum Alcuinus, sed etiam alii Britanni a rege invitati interfuere, secus ac D. Walchius sentit.* — Huic conventui Francofordiensi Alcuinus quoque interfuisse creditur, prout ex ultimo illius canone colligi posse videtur. Carolus siquidem « commovit (ita enim sonat canon ille apud Baluzium, tom. I Capit. pag. 270) ut Alcuinum (uti

que presentem) ipsa sancta synodus in suo consorcio sive in orationibus recipere dignaretur, eo quod esset vir in ecclesiasticis doctrinis eruditus. Omnis namque synodus secundum admonitionem regis consensit, et eum in eorum consorcio sive in orationibus receperunt. Ob hæc verba doctissimus Walchius in citata sæpius Hist. Adopt., cap. 2, num. 28, pag. 164, in eam sententiam propendet, « Alcuinum fortasse solum fuisse Anglum inter partes concilii, hosque dubitasse, eum suo numero adungere, quod nec Germanus, nec Gallus, nec Italus esset, hincque opus fuisse Caroli exhortatione. » At enim plures Anglos seu Britannos, viros disciplinæ ecclesiasticæ gnaros, non tantum ad præfatum concilium invitatos, verum etiam in illo presentes fuisse perspicue liquet ex testimonio ipsius regis Caroli, quod mirum est D. Walchium non advertisse, cum tamen illud in suo libello semel et iterum citet. Scribit enim rex Carolus in sua epistola, finito concilio ad Hispanos missa, infra in App. II, num. 5, « se de Britannicæ partibus plures convocasse ecclesiasticæ disciplinæ viros; » quos etiam asserit partem habuisse in iis quæ adversus Hispanorum litteras statuta sunt: « Tertius, » inquit ibidem num. 8, « libellus tenet orthodoxorum sanctorum Patrum episcoporum et virorum venerabilium fidem, qui in Germaniæ, Galliæ, Aquitaniæ et BRITANNIÆ partibus dignis Deo serviunt officiis, etc. » Atque hæc de Britannia transmarina, fortunatissima Europæ insula, recte Mabillonium tom. II Annalium Bened., pag. 311, num. 30, interpretari, D. Walchius paulo ante verba citata censet, nec credit quemquam secus sensisse. Non ergo regis commendatione indigni Alcuinus, quod nec Germanus, nec Gallus, nec Italus esset. Credam ergo quod Carolus Alcuinum, cujus in divinis et ecclesiasticis rebus eruditionem Patres ibi collecti durante hac synodo satis experti essent, illis commendaverit ut eundem, semper posthac in regno suo detinendum, suo consorcio dignum et tanquam provinciale haberent. Et hinc illa communitio seu commendatio ultimo inter concilii decreta loco ponitur, quo non obscure significatur, Alcuinum, etsi natione extraneum, finita jamjam synodo, non pro hac solum vice, sed pro futuris quoque ecclesiasticis negotiis a Germanis, Gallis Italisque in consorcium fuisse receptum.

XXXV. *Interfuit quoque B. Benedictus Anianensis cum abbatibus et monachis Gothiæ.* — Eidem synodo Francofordiensi etiam interfuit cum aliis Gothiæ abbatibus ac religiosis monachis Benedictus monasterii Anianensis abbas, prout testantur Annales veteres Francorum, vulgati tom. V Collect. vet. Monum. Martenii et Durandi, pag. 902 his verbis: « Inter quos (Patres Francofordiensi concilii) etiam venerabilis et sanctissimus abbas Benedictus, qui vocatur Vitiza, monasterii Anianensis a partibus Gothiæ, et religiosi monachi, Bede, Ardo qui et Smaragdus, cum cunctis fratribus suis discipulis. Ii sunt Ingeila, Aimo, Rabanus, Georgius cum cæteris fratribus. » Ilac occasione, puto, Alcuinus arctam cum eodem beato Benedicto consuetudinem contraxit et amicitiam iniiit, per mutuum postea epistolare commercium continuatam, prout legitur in Vita sancti Benedicti abbatis apud Mabill. Act. SS. Ord. Benedict. sec. IV, part. I, pag. 203, num. 36.

XXXVI. *B. Benedictus ad suos rediens, desert ad monachos Gothiæ libellum Alcuini, quo adversus Hispanorum errores muniantur, qui nunc primo prodit.* — Finita vero synodo, nisi conjectura nunc fallat, cum beatus Benedictus cum aliis Gothiæ seu Septimaniæ episcopis ac monachis in patriam esset reversurus, Alcuinus monachis illius provincie ob afflictionem ex tristi schismate provenientem condolens, et de illorum periculo e propinquo hæreseos veneno eis imminente metuens, argumenta, quibus se contra hæreticos tueri possent, in brevem libellum contraxit, quem beato Benedicto prælaudato ad

ipsum deferendum tradidit. Is est libellus de quo Alcuinus in epistola ad abbates et fratres Gothiæ anno 800 missa, quæ ordine est 132 loquitur, inquit: « Quod multis testimoniis evangelicis . . . comprobari potest, » (Christum scilicet esse proprium Dei Filium, non adoptivum) « sicut in libello ex parte factum est, quem direximus per beatum Benedictum vobis ad solatium et confirmationem fidei. » Hic libellus hactenus desideratus, atque omnino deperditus censebatur, usque dum vir celeberrimus D. Petrus Franc. Fogginius illum in bibliotheca Vaticano-Palatina, codice 290, ætatem octingentorum annorum præferente, detexit, et procurante eminentissimo S. R. E. cardinale Passionco mecum liberaliter communicavit, prout pluribus retuli in Monito prævio ad idem opusculum ante libros septem contra Felicem. Suspicio hunc libellum illum ipsum esse quo alicui epistolæ Felicis (fortassis ad Elipandum scriptæ, in qua quædam justa et vera contineri poterant. Vide supra num. 28) respondit Alcuinus, et cujus ipse meminit libro II adversus eundem, num. 11, ubi ait: « De cujus adoptionis ratione in alio libello contra eundem Felicem plenius diximus, respondentes quidem [Forte leg. cuidam] epistolæ illius, quam de hac eadem edidit. Rata ibi sanctorum Patrum plurima habentur testimonia, ex quibus manifestissime poterit intelligere, qui legit et pietatis intuitu considerat, Christum Deum verum esse Filium Dei in utraque natura: nos vero per eum adoptivos, cujus gratia salvati sumus. » Que sane conveniunt prædicto libello, qui totus coacervatus est ex sanctorum Patrum testimoniis.

XXXVII. *Quo anno ille libellus scriptus fuerit?* — Cæterum, quando paulo superius dixi hunc libellum finita synodo Francofordiensi scriptum, et sancto Benedicto abbati in patriam proficiscenti traditum, nolui illum eidem anno 794 ita affligere, ut id non potuerit alio posteriori anno contingere. Sæpius enim Benedictus consilii etiam causa Alcuinum postea accessit, testante Vita illius scriptore, num. 47 inquit: « Vir quoque venerabilis Benedictus . . . consilii salutis sue et suorum accipiendi gratia sæpius Gothiæ de partibus properabat. » Tenendum nihilominus libellum illum ab Alcuino scriptum fuisse ante quam a Felice accepisset responsum 932 ad epistolam suam exhortatoriam. Epistola namque Felicis, cui Alcuinus in libello ad abbates et monachos Gothiæ per B. Benedictum Anianensem misso respondit, diversa et prior est altera ejusdem Felicis epistola, cui refutandæ tunc adhuc insistebat, dum ad eosdem abbates et monachos epistolam 152 scripsit. Videas velim quæ de anno misse ad Alcuinum posterioris epistolæ Felicis inferius num. 40 diceamus.

XXXVIII. *Felix cum aliis episcopis ad concilium Francofordiense quidem vocatus, non comparuit.* — Ad synodum illam Francofordiensem quin Felix episcopus Urgellitanus, ut pote intra ditionem Caroli Francorum regis constitutus, vocatus fuerit, minime est dubitandum. « Jussimus, » ait rex in citata sæpius epistola ad Hispanos, num. 5, infra in Append. II, « sanctorum Patrum synodale ex omnibus unilique nostræ ditionis ecclesiis congregari concilium. » Adfuisse quoque episcopos Gothiæ et Galliciæ, provinciarum scilicet Hispaniæ Carolo parentum, sub quibus Urgellis civitas continebatur, testantur Annales Moissiacenses codicis regii apud Bouquet Script. Rer. Gallic., tom. V, pag. 47, not. Cur ergo Carolus Felicem, cujus insuper causa vertebatur, præterire voluisset, non video. Verumenimvero Felicem hæc vice non comparuisse scriptorum ea de re, quæ dici merebatur, silentium persuadet. Exhorruit nimirum, Ratisbonæ et Romæ jam perterritus hæreticus, novum, quod ad jugulandam, quam perditus resorbuit, hæresin indictum iudicium.

XXXIX. *Finito illo concilio eodem anno aliud Romæ in eadem causa congregatur, unde emanavit*

epistola Adriani papæ ad Hispanos. — Antequam ab actis concilii Francofordiensis discedamus, memorandum nobis est concilium Romanum ejusdem anni 794, pro confirmatione synodi Francofordiensis celebratum, in quo edita est epistola Adriani papæ ad episcopos Hispaniæ et Galliciæ, quæ, ad Carolum Magnum missa, deinceps ab eodem ad eosdem episcopos directa fuit, et actis ejusdem concilii solet, ob reverentiam summæ sedis scilicet, præmitti. Hujus quidem epistolæ editionem omnes hucusque retulerunt ad aliud quoddam Romanum concilium anni 792, in quo Felix damnatus esse existimatur; verum deceptos fuisse egregie ostendit D. Mansius in novissima Concil. editione Florentina tom. XIII, pag. 859, ex Annalibus Moissiacensibus editis a PP. Martene et Durando in Collect. vet. Monument., tom. V, pag. 904, ubi hæc leguntur: « Placuit universali concilio (Francofordiensi) ut ob reverentiam sancti apostolici Adriani papæ urbis Romæ scripta (quæ nimirum ibi edita fuere) mitterentur, per omnia juris privilegio reservato summo pontifici (quibus verbis etiam usi fuere episcopi Itali in sacro syllabo circa finem): qui præfatus papa iterum concilio congregato episcoporum totius Ecclesiæ Romanorum Helefantum et Felicem totius perfidiæ arches et sequaces eorum, ut supra nectum concilium (Francofordiense) pari modo condemnant . . . Misit etiam (præfatus papa) epistolam omnibus episcopis vel ecclesiis, partibus Hispaniæ vel Galliciæ consolatoriam, quam qui legerit et crediderit, ad fidei tramitem peragendum ex Novo et Veteri Testamento per omnia inveniet sufficienter refertam. » Verum tempus est ut reliquam rerum gestarum seriem supra num. 29 cœptam proseguamus.

XL. Felicis responsoriæ quo anno ad Alcuinum pervenerint. — Felix quid ad epistolam adhortatoriam ab Alcuino acceptam reponeret, mox quidem cogitare cepit, libellum tamen, quo Alcuini rationes strictim sibi objectas enervare, suumque errorem tueri conabatur, ipse Alcuinus vix ante annum 799 accepit: is enim in epistola ad Aquilam Pontificem, seu Arnonem anno 800, si nostra non conjectura non fallit, scriptam, quæ ordine est 159, diserte ait Felicem libellum suum anno priore ad se direxisse. Vide notas ejusdem epistolæ. Equidem, ut nihil dissimulemus, Alcuinus initio libri i contra Felicem ita loquitur ut quis existimare possit, Felicem in respondendo nullam moram traxisse, *Felix*, inquit, *mox libellum . . . nobis dirigere studuit.* Ast vocula illa *mox* nil aliud significare videtur quam studium quidem respondendi a Felice mox arreptum, non vero libellum ipsum mox directum fuisse, *mox*, inquit, *dirigere studuit.* Sed hæc per sequentia clarius patebunt.

XLI. Felix suum libellum Elipando prius examinandum præbuit, nec illum ad Alcuinum, sed ad regem Carolum direxit. — Vero mihi admodum simile videtur, Felicem libellum suum seu responsiones ad epistolam Alcuini noluisse in publicum proferre, antequam ab Elipando aliisque eidem adherentibus fuissent lectæ ac probatæ, quæ res causa simul esse potuit tardioris editionis. De hoc enim libello intelligendum esse Elipandum existimo, cum ad Felicem scripsit his verbis: « Ego direxi epistolam tuam ad Corduba fratribus, qui de Deo recta sentiunt. Sed ad ipso [Leg. ipsum] hæresiarcham, Albini magistro [Leg. magistrum] antifrasiō Beato [L. Antifrasiū Beatum] direxi relegendam. Tu vero dirige scriptum illud pro tuo fidele glorioso principali, antequam veniat ad ipso filio mortis Albino, qui non credit carnis adoptionem in Filio Dei. » Felix igitur libellum suum adversus Alcuinum legendum et probandum dedit Elipando, hic illum ob eundem finem misit ad fratres Cordubenses, atque etiam ad Beatum abbatem, non ex eadem intentione, sed ut ipsum, quem hæresiarcham appellat, reprehenderet, aut meliora ut quidem sibi adlabatur doceret. Suasit vero si-

mul Felici, ut idem scriptum non ad ipsum suum adversarium Albinum, sed ad ipsum regem suum Carolum, quem æquiores fore confidebat, mitteret. Consilium isthoc Elipandi secutum fuisse Felicem colligo ex epistola Alcuini ad Carolum libris suis septem præfixa, ubi scribit Felicem libellum suum regiæ direxisse auctoritati, « vestræ, inquit, nulli contemnenda auctoritas nostræ devotioni mandavit... libello respondere, quem contra nos Felix quidam episcopus vestræ direxit auctoritati. »

XLII. Carolus rex Alcuino confutationem libelli Feliciani demandavit. — Rex igitur Carolus libellum a Felice acceptum ad Alcuinum, ut ex citato mox loco intelleximus, direxit, cum mandato, ut prædicto libello responderet, et contra novas hæreticæ pravitate inventiones scriberet. Ast vir humilis de viribus suis diffidens regem in epist. 83 interpellat: « Ego, inquit, solus non sufficio ad respondendum; provideat vero tua sancta pietas huic operi tam arduo et **933** necessario adjuutores idoneos, quatenus hæc impia hæresis omnimodis exstinguatur, antequam latius spargatur per orbem Christiani imperii, quod divina pietas tibi tuisque filiis commisit regendum et gubernandum. » Cohortatur deinde gravior regem, « surge, inquit, vir a Deo electe, surge, fili Dei, surge, miles Christi, et defende sponsam Domini Dei tui, etc. » Carolus his monitis et ex consideratione novi periculi, per præfatum libellum Ecclesiæ imminentis incitatus, consilium Alcuini ratum habuit, sequæ ejus rei, de constituendis nimirum coadjutoribus qui ad confutandam hæresin operam conferrent, curam habiturum spondit.

XLIII. Eique adjuutores dedit Leonem papam et Paulinum. — Quapropter Alcuinus rursus aliis litteris regi, quos huic palæstræ idoneos judicabat, suggestit; Leonem, tunc Romanæ sedis pontificem (non Adrianum, sicut multi credunt, prout mox demonstrabimus), Paulinum patriarcham Aquileiensem, Richbodum Trevirensensem et Theodulfum Aurelianensem episcopos. Ita enim Alcuinus ad regem in epist. 84 scribit: « De libello infelicis non magistri, sed superioris placet mihi valde quod vestra sanctissima voluntas et devotio habet curam respondendi ad defensionem fidei catholicæ. Sed obsecro . . . ut exemplarium illius libelli domno dirigatur apostolico, aliud quoque Paulino patriarchæ, similiter Richbodo et Tendulo episcopis, doctoribus et magistris, ut singuli pro se respondeant. » Rex hoc quoque Alcuini consilium secutus misit libelli Feliciani exemplum ad Leonem pontificem Romanum, et aliud ad Paulinum Aquileiensem. De Leone quidem hoc constat partim ex concilio Romano, quod circa initium anni 799, 25 Aprilis, quo sanctissimus pontifex a Romanis excommunicatus est, adversus « blasphemum libellum, quem Felix ad venerabilem virum Albinum abbatem monasterii S. Martini emisit, » ut legitur in actione 2 illius concilii, celebratum est; partim ex confessione Felicis ad Urgellitanos suos missa, ubi ait: « Synodus nuper in Roma . . . adversus epistolam meam, quam dudum venerabili viro Albino abbati Turonensis Ecclesiæ scripseram, congregata est. » Paulinum quoque prædictum libellum ad confutandum illius errores a rege communicatum accepisse, nullus dubito. Certe Paulinus ipse, quando suos libros adversus Felicem absolvit et ad regem misit, in epistola dedicatoria proficitur se laborem illum ob regis mandatum suscepisse. « Igitur, inquit, saluberimis venerabilium incitantibus litterarum vestrarum imperiis . . . scribere pro causa fidei contra pestilentes pravi commenti objectiones qualicumque non renuo stylo. » Neque enim video qua alia occasione Paulinus, qui in concilio Francofordiensi munus suum pro defensione dogmatis catholici jam strenue confecit, ad novam pugnam fuerit provocatus, nisi occasione illius libelli Feliciani Alcuino oppositi. Eisdem libros suos Paulinus Alcuino a rege communicari volebat, cum ipsi otium non suppeteret, illos ad eum-

dem mittendi in singulari volumine. In fragmento enim epistolæ, quod in fine libri tertii Paulini editum est apud Madrisium, pag. 168, rogat regem ut hoc suum « munusculum (prædicti nimirum tres libri) ad manus reverentissimi viri et in divinis rebus peritissimi et præclari, Albini scilicet summæ religionis præcipui oratoris vestri . . . deferatur. » Id certe voluit Paulinus, non quod crederet Alcuinum pro sua defensione sua opera indigere, « sed ut clarius, inquit, ibid., detur intelligi, cujus dilectionis et amicitia erga eum pleni amoris dulcedo in pectore suo suaviter soporata dulcescat. » Libros illos revera etiam, ex regis abs dubio, ut Paulinus petierat, ordinatione, Alcuinus accepit, quos laudat in epist. 108, ad Aquilam, de qua inferius num. 47 sermo redibit. Exempla prænominati libelli Feliciani an etiam ad Richbodum et Theodulfum, quod Alcuinus rogaverat, a rege missa fuerint, et an illi calamum pro illius refutatione strinxerint, ignoratur. Mabilonium siquidem ex epistola quadam mutila in sua de Richbodo conjectura deceptum fuisse diximus in notis : ad eandem epistolam ordine 108.

XLIV. *Alcuinus operi demandato ocius se impendit, illudque ante concilium Aquisgranense absolvit.* — Porro Alcuinus postquam, quos ipse adjuutores habere optaret, regi significavit, ipsemet ad libellum Felicis refutandum se accinxit, a rege vero simul petiit in citata epist. 84, « ut detur ei spatium, ut quiete et diligenter liceat illi cum pueris suis (discipulis abs dubio, nunc aliorum etiam magistris) considerare Patrum sensus, quid unusquisque diceret de sententiis quas posuit præfatus subversor in suo libello, et tempore præfinito a vobis, inquit, ferantur vestrae auctoritati singulorum responsa. » Huic labori a tempore accepti libelli Feliciani/summa diligentia se impendit, ita ut jam, antea quam in concilio Aquisgranensi publicam cum Felice disputationem iniret, totum opus plene compleverit, prout ipse testatur in epistola ad Carolum suis libris præfixa, his verbis : « Nam istum libellum in disputatione quæ in vestra veneranda præsentia cum Felice ventilata est, præsentem habui. »

XLV. *Alcuinus disputat cum Felice in concilio prædicto.* — Scriptor quoque Vitæ Alcuini, num. 15, de eadem disputatione affirmat quod per integram pene septimanam duraverit. « A secunda, ait, usque ad septimam sabbati parum aliud gestum est. » Hæc enim vero intelligi nequeunt, nisi de disputatione habita in concilio Aquisgranensi anni 799; nam in conciliis præcedentibus nunquam convenere Felix et Alcuinus; ille enim in concilio Ratisbonensi et Romano anni 792 præsens, Alcuinus vero absens; in Francofordensi anni 794, hic præsens, ille absens fuit. Ergo disputatio inter utrumque contigit in concilio Aquisgranensi, cui uterque interfuit, uterque a rege ad mutuo concertandum vocatus, prout scribit auctor Vitæ Alcuini num. 13, his verbis : « Advocans namque (rex Carolus) institutorem suum Turonis, et miserum Felicem hæresis hujus astructorem de Hispaniæ partibus congregavit synodum magnam episcoporum in Aquisgrani imperiali palatio, in quorum ipse/sedens medio Felicem, licet valde repugnantem de natura Filii Dei secundum carnem cum Albino doctissimo [disputando] rationabiliter confingere jussit. » Quod ipsum Alcuinus in bina epistola affirmat. In una, quæ ordine est 91, ad Aquilam suum seu Arnonem archiepiscopum ita scribit : « Medio Maio, perficiente Deo ad palatium me esse arbitror, secundum quod dominus rex demandavit nobis. Et Felix novitatis assertor habet juratum venire ad domnum 934 regem, rationem reddere fidei suæ . . . Ego vero vernaculus sanctæ Dei Ecclesiæ vobiscum stare [sc., in concilio] habeo, et quod sacerdotum Christi unanimis credit et prædicat, in hoc ego laboro et cum eis loquor, et pro illius sanctæ Dei Ecclesiæ aperiam os meum, etc. » In altera vero epistola ad eundem Aquilam, quæ est 159, narrat quomodo disputatio

illa successerit : « Cum Felice hæretico, inquit, magnam contentionem in præsentia domini regis et sanctorum Patrum habuimus; sed ille diu obduratus nullius consentit auctoritatem, nisi suæ sectator sententiæ, æstimans se sapientiosem omnibus . . . sed divina clementia visitante cor illius novissime falsa opinione se seductum confessus est, et fidem catholicam se firmiter tenere fatebatur. »

XLVI. *Alcuinus libros suos adversus Felicem tardius vulgavit.* — Ex his quæ hucusque narravimus, manifestum quidem est libros Alcuini adversus Felicem ante prænominatum concilium Aquisgranense, maximam saltem partem, fuisse completos; nihilominus tamen credendum, non nisi finito concilio vulgatos, et anno primum sequenti in publicas auras prolatos fuisse. Non enim ausus est vir, cum summa humilitate de propria sua peritia dillidens, scripta sua, nisi antea a pluribus fuissent examinata, illorum correctioni subjecta, et ab ipso rege approbata, in publicum proferre. Libros igitur suos finita disputatione Aquisgranensi a semetipso denuo revidos, et in debitum ordinem redactos ad regem Carolum misit examinandos et probandos; scribit enim in epistola quam iisdem libris junxit : « Quia libellus nec adhuc ante vestram perlectus est sapientiam, nec a vobis, cui maxime sudavit, comprobatus, ratum duxi publicis non efferi auribus. Nunc vero vestra videat auctoritas quid de eo fieri velit. Tantum deprecor ut nullatenus prius vel abjiciatur vel in publicum proferratur, quam totus inter familiares personas vestrae auctoritatis examini perlegatur. » Hic velim ab attentis piisque lectoribus notari quam caute egerint Patres veteres vere catholici in oppugnandis novis emergentibus doctrinis, et stabilienibus, quæ nova esse nequeunt, fidei dogmatibus. Nihil penè suis tribuebant privatis studiis ac luminibus, nisi concordarent cum doctrina Patrum et Ecclesiæ. Quod utinam semper in Ecclesia ab omnibus servatum fuisset.

XLVII. *Non nisi post obtentam regis et episcoporum approbationem.* — Rex Carolus ad votum Alcuini libros eosdem et ipse examinavit, et aliorum examini subjecti, quæ res aliquandiu longiorem moram exegit, quo minus tam cito ad Alcuinum, ut ipse optabat, remitti possent; de qua mora nonnihil conqueritur in epistola 100 ad regem « sopitis schismatum erroribus, » seu post concilium Aquisgranense scripta, his verbis : « Unde ad interioris pugnae genus meæ parvitas devotionem provocare voluistis : cujus certaminis sudori libenter succubui, ut in libello, quem vestra nuper dirixeram pietati, agnosci poterit, licet necdum vestrae auctoritatis sigillo eundem libelli tenorem confirmatum cognoverim et hoc, reor, vel tarditate portitoris vel angustia temporis gestum esse. » Eandem approbationem regis et episcoporum adhuc expectabat, dum an. 800 epistolam 152 ad abbatem et monachos Gothiæ scriberet, quibus promittit se libellum suum adversus Felicem ad eos missurum, « postquam, inquit, lectus et comprobatus fuerit ab episcopis nostris et domno rege. »

XLVIII. *Et primum circa initium anni 800.* — Postquam igitur totum opus Alcuini diu et per unum saltem alterumve mensem sub censura fuit, post initium anni 800, Carolus rex illud Alcuino remisit ad corrigendum nonnulla, quæ notari jussit, errata, non circa sensum catholicum aut doctrinam, sed circa litteras et distinctiones, quæ contra regulas grammaticæ ex velocitate dictantis vel scribentis irrepserant, versantia, prout ipse Alcuinus id explicat in epist. 101, his verbis : « Gratias agimus quod notari jussistis errata illius (libelli) et remisistis ad corrigendum . . . minus tamen quiddam fecistis, quam plenum postulasset charitatis officium, quod sensus non docte prolatos vel catholice exaratos similiter nolulistis notare . . . Quod vero in litteris vel distinctionibus non tam scholasticè currit, quam ordo et regula artis grammaticæ postulat, hoc sæpius velocitatis animi efficere solet, dum legentis intentio oculo-

rum præcurrere festinat officium. Nec ego capitis dolore fatigatus examinare possum, quæ subito casu ex ore dictantis evolvant. » Hanc epistolam scriptam fuisse opinor ad regem anno prædicto adhuc Aquisgrani agentem, unde demum medio mense Martio discessit, ut litus Oceani perlustraret, classemque adversus piratas instrueret, prout legitur in Annalibus Loiselianis, Eginhardi, et aliis ad eundem annum.

XLIX. His omnibus bene perpensis, aperte demonstrasse nos confidimus, 1° libellum Felicis epistolæ charitativæ Alcuini oppositum non nisi circa initium anni 799 ad ipsum pervenisse, n. 36 et 37; 2° libellum eundem a rege Carolo juxta votum Alcuini, non ad Adrianum I, prout hucusque credebatur, sed ad Leonem III, qui tunc apostolicum munus gerebat, missum fuisse, num. 38. 3° Alcuinum libros suos adversus prædictum libellum ante concilium quidem Aquisgranense intra parietes sui cubiculi absolvisse, num. 39. 4° Non tamen, nisi sequenti anno 800, accepta regia et episcopali approbatione, evulgasse. Sed jam quid posthac cum Felice actum sit, prosequamur.

L. *Rex Carolus, de Felicis constantia metuens, illum commendat custodiæ Laidradi episcopi Lugdunensis.* — Felix in concilio Aquisgranensi argumentorum pondere pressus, et sanctorum Patrum auctoritate convictus videbatur quidem serio errorem suum detestari, decretisque concilii se submittere, quoniam vero fidem datam jam alibi aliquoties fefelisset, rex, ne res catholica ex inconstantia Felicis ulterius in periculosiores turbas conjiceretur, non permisit ut is Urgellas rediret, sed constituit ut alicui regni sui episcopo traderetur, a quo in securâ custodia teneri posset. Et initio quidem propositum habuit, ut Felicem servandum et castigandum daret Riculo archiepiscopo Moguntino, illius vero presbyterum, qui magistro pejor fuit, Arnonis Salisburgensis providentiæ committeret: aliter tamen posthac visum est et ordinatum, ut Felix commendaretur curæ Laidradi episcopi Lugdunensis, qui illum teneret et probaret, si verum esset, quod se aiebat credidisse, « et si per epistolas suas damnare vellet pristinum suum errorem, » ut refert Alcuinus Aquilæ suo in epist. 159.

935 LI. *Eo loco confessionem suæ fidei composuit et vulgavit.* — Felix igitur sub custodia Laidradi existens et illius abs dubio suasu, prout ex citatis mox verbis Alcuini conjicere licet, confessionem suam, quam supra exhibuimus, scripsit ad sacerdotes, clericos cæterosque fideles suæ diocesis. Ibi primo contestatur se in concilio Aquisgranensi, non violentia quavis compulsus, sed auctoritate sanctorum Patrum et summuæ sedis convictum; ad universalem Ecclesiam non simulate, ut quondam, sed vera cordis credulitate et oris professione reversum fuisse. Secundo dogma catholicum, quod nunc rejectis prioribus erroribus amplexus est, exponit, ac Nestorium nunc primo nominatim condemnat, ad quod faciendum etiam suos cohortatur. Tertio hanc suam professionem quorundam sanctorum Patrum sententiis confirmat.

LII. *De hac Felicis confessione et conversione gloriatur Alcuinus.* — Hac edita confessione de fide et sinceritate Felicis nemo amplius dubitavit, et Alcuinus non semel de illius conversione, sua maxime opera procurata, gloriatur, eamque pro exemplo sequelæ Elipando proponit. « Ego, » inquit libro I advers. Elipandum, num. 7, « Felicem olim vestri erroris complicem Deo miserante catholicum effeci. » Et paulo post: « illum Felicem, quem tu charitate sumnum, pudicum moribusque ornatum asseris, nos habemus in castris Christi. » Et rursus num. 12 de eodem scribit: « Felix olim vestri erroris catenis vobiscum colligatus, nunc Deo miserante rationabili disputatione convictus... et in catholice pacis unanimiorem reductus est: et quem vos habuistis quasi scutum perfidiæ vestræ, nunc Ecclesia eum

A habet sagittam potentem et acutam cum carbonibus desolatoris. » Et num. 16 narrat quod Felix, postquam in prædicto concilio Aquisgranensi in præsentia domni regis et optimatum illius atque episcoporum rationabiliter auditus et veraciter convictus fuisset, « dans gloriam Deo veram fidem fuerit confessus, et in pacem catholicæ unanimiatis reversus cum discipulis suis; » suadetque Elipando ut illius humilitatem sectetur: et iterum lib. IV, num. 5, illum et sectatores illius his verbis exhortatur: « Sequentes, charissimi, vestri quondam Felicis, nunc autem nostri exemplum, qui viam veritatis cognoscens non erubuit erroris sui confiteri ignorantiam, et per fidem catholicam unitati Ecclesiæ Christi seipsum compaginari. » Alcuinus igitur de sinceritate confessionis Felicis posthac minime dubitavit, præsertim quod illum experiretur secum in amicitiam rediisse, odiumque illius in amore fuisse conversum. Ita enim ad Aquilam suum scribit in ep. 108, pag. 56: Felix « modo fuit ad sanctum Martinum apud præfatum filium nostrum (Laidradum) et multum amat me, totumque odium quod habuit in me, versum est in charitatis dulcedinem. »

LIII. *Sed et hæc rursus simulata fuit: et Felix usque ad mortem, quæ anno 818 contigisse creditur, erroribus suis adhæsit.* — Verum, proh dolor! fucatum fuisse illam amicitiam et simulatam conversionem eventus docuit. Equidem viventibus adhuc Laidrado et Alcuino de illius infidelitate nulla emergebat fama: solus Agobardus, qui Laidrado in sede Lugdunensi, ubi Felix exsul detinebatur, successit, lib. adversus Felicem, cap. 5, refert quod is adhuc vivens nonnullos docuerit Christum secundum carnem nescisse sepulcrum Lazari, ignorasse diem iudicii, ignorasse pariter quid discipuli euntes in Emaus mutuo conferrent: et num plus diligeretur a Petro quam ab aliis discipulis: quem propterea Agobardus, nondum episcopali auctoritate præditus, aliquando coram suis familiaribus, quibus Felix hos suos errores persuadere conabatur, in silentio reprehendit, et ut rectius sentiret, admonuit. Verum Felicem ad finem usque vitæ suæ pristinis suis erroribus adhæsisse schedula ab ipso scripto relicta prodidit, ut idem Agobardus testatur loc. cit. capp. 5, 6 et 9. Felix obiisse creditur circa an. 818. Vide Madrisium, pag. 224, num. 77 (*Patrol.* tom. XCIX, col. 586); *Hist. Lit. Franciæ* tom. IV, pag. 431.

LIV. *Alterâ pugna Alcuini cum Elipando.* — Altera, quam Alcuinus pro veritate catholica ingressus est, pugna fuit cum ipso Elipando archiepiscopo Toletano, primario erroris seu auctore seu promotore. Occasionem certaminis dedit epistola Alcuini ad Elipandum, et hujus ad illam responsoria, quam utramque legas supra. Antequam vero in enarratione hujus pugnæ ulterius progrediamur, dubia quadam chronologica, quæ a nonnullis circa illam movere solent, dissolvenda sunt, quo lux veritatis dissipatis nebulis clarius elucescat. Primum est de tempore itineris quo Laidradus, Nefridius et Benedictus abbas Anianensis in Hispaniam pro reducendo Felice et errore illius compescendo profecti sunt. Alterum, quo anno scripta sit epistola Alcuini ad Elipandum cohortatoria ad catholicam fidem et hujus ad illam responsoria. Tertium, quo anno scripta sit epistola Elipandi ad Felicem. Hæc igitur paucis expediamus.

DUBIUM PRIMUM.

DE BINO ITINERE LAIDRADI AC SOCIORUM IN HISPANIAM.

LV. *Laidradus cum sociis bis in Hispaniam missus.* — Laidradum episcopum Lugdunensem cum quibusdam sociis, nominatim Nefridio episcopo Narbonensi et Benedicto abbate Anianensi, Carolo Magno mandante, bina vice in partes Hispaniæ, tunc Franciæ subjectas, Urgellas præpmissis profectos fuisse docemur, tum ex ipsius Felicis confessione catholice fidei, tum ex epistola Alcuini ad eosdem

apostolicos viros in Hispaniam iterum, id est, altera vice profecturos scripta, prout mox patebit.

LVI. *Item semel ante concilium Aquisgranense anni 799 et iterum illo absoluto.* — Primi ergo itineris ante concilium Aquisgranense anni 799, et quidem, ut credero fas est, hoc eodem anno suscepti mentionem facit Felix initio confessionis fidei suæ his verbis : « Postquam ad præsentiam Domini nostri ac piissimi gloriosique Caroli regis perductus sum et ejus conspectui præsentatus, licentiam ab eo, secundum quod et venerabilis dominus Laidradus episcopus nobis in Orgello pollicitus est, accepimus, qualiter in ejus præsentia in conspectu episcoporum, quos ad se ordinatio gloriosi principis nostri (Aquisgranum) convenire fecerat, sententias nostras..... præsentaremus. » Unde intelligimus Laidradum ante præfati concilii celebrationem Urgellis fuisse, 936 atque Felicem, ut in eodem concilio comparere non formidaret, permovisse : quod pariter elucet ex verbis Alcuini ad Laidradum ejusque socios scribentis : « Qui per divinæ suffragia pietatis hanc nebulosam impietatis sectam clara veritate luce pridem discutere studuistis, etiam et Christo donante cœptum prædicationis opus multa ex parte perfecistis ; » Felice nimirum (ut interpretor) ad hoc adducto, « ut in præsentia domini regis et optinatum illius sive sacerdotum..... Deo dans gloriam, veramque confessus fidem in pacem catholicæ unanimitatis reversus sit cum suis discipulis, qui tunc (in concilio nimirum Aquisgranensi) erant præsentés, » ut loquitur Alcuinus libro 1 adversus Elipandum, num. 16. De altero vero itinere intelligendus est Alcuinus, cum in eadem epistola ad Laidradum, etc., supra, ita scribit : « Ad cujus piissimæ prædicationis opus mandante glorioso principe et devotissimo in omni bonitate Carolo rege vos iterum ituros esse audivimus. » Hæc Alcuinus scripsit, postquam Felix Aquisgrani jamjam ad catholicam unitatem reversus est, et sub custodia Laidradi existens (vid. supra num. 51) suæ fidei edidit confessionem : hanc etenim Alcuinus suis contra Elipandum libris, ad Laidradum et socios iterum seu secunda vice in Hispaniam abituris missis adjunxit, uti legitur in altera ad eodem epistola, supra, ubi prædictam confessionem vocat, suæ (Felicis) conversionis epistolam. Hoc igitur alterum iter finito paulo ante ferias natalitias anni 799 concilio Aquisgranensi, nec ante annum 800 susceptum fuit. Atque ita nobiscum sentiunt viri celeberrimi, Carolus Cointius, Annal. Eccles. Franc. tom. VI, pag. 693; Mabill. Annal. tom. II, p. 335; Pagius, Crit. Baron. tom. III, pag. 311, alii.

LVII. *Contraria opinio cl. D. Madrisii refellitur.* — In alia omnia hic abit vir clarissimus D. Madrisius Operum sancti Paulini dissert. Hist. de Felice et Elipandi hæresi, num. 62 et seqq. Fatetur is quidem, num. 64 et 65, Laidradum episcopum hinc vice in Hispaniam abiisse; primum vero iter illud fuisse credit quo Alcuinus per Benedictum Anianensem ad abbates et monachos Gothiæ anno 797 vel sequenti illum libellum misit, « qui illis esset ad solatium et fidei catholicæ confirmationem, » de quo egimus supra num. 36. Alterum iter vir doctus existimat similiter præcessisse concilium Aquisgranense anni 799, nec post hunc annum a Laidrado et sociis in Hispaniam aliud iter susceptum fuisse largitur. D. Walchius Hist. Adopt. cap. 2, sect. 1, num. 40, huic Madrisii opinioni majorem attribuit veritatis speciem, quam communis opinionis est. Verum, excussis D. Madrisii argumentis quibus singularem suam opinionem firmari posse confidit, levis illa esse ponderis apparebit.

LVIII. Primum argumentum D. Madrisius, n. 64 et 65, deducit ex epistola Alcuini 132 ad abbates et monachos Gothiæ, quam scriptam fuisse existimat anno 797 vel 798, eo nempe tempore quando Alcuinus sub manibus habuit majus opus, nempe

septem libros adversus Felicem : porro in illa epistola Alcuinus Gothis significat quod illis antea per B. Benedictum Anianensem libellum direxerit qui illis esset ad solatium et confirmationem fidei catholicæ. Inde concludit D. Madrisius B. Benedictum, comitantibus utique Laidrado et Nefridio, eo tempore prima vice in causa dissidii Feliciani in Hispaniam fuisse profectum, illumque libellum ad Gothos detulit : « Primum iter fuit, ait D. Madrisius cit. num. 64 in fine, antequam Alcuinus evulgaret suos contra Felicem libros; et ea prima vice per Benedictum abbatem direxerit libellum qui eis foret solatium. » Verum duo hic supponit D. Madrisius quæ nobis probata non videntur : primum est, quod Alcuinus jam in annis 797 vel 798 septem libros adversus Felicem in manibus habuerit : vero namque similis est epistolam responsoriam Felicis, quam Alcuinus libris septem confutat, vix ante annum 799 ad ipsum pervenisse, ut diximus supra num. 40. Alterum suppositum D. Madrisii æque vacillat, nimirum primam Laidradi sociorumque ejus legationem in Hispaniam tunc contigisse, quando Alcuinus Benedicto abbati primas veluti lineas contra hæresin Adoptianorum, seu libellum contra hæresin Felicis, supra a nobis editum, tradidit ad monachos Gothiæ deferendum. Enimvero B. Benedictus concilio Francfordiensi interfuit, ut supra num. 35 diximus; postea etiam sæpius ac diutius in aula aut prope illam ob varias Ecclesiæ, quibus juvenandis adhibebatur, necessitatibus versatus fuit, finitisque negotiis rursus, absque regia missione, ad suos in Septimanniam abiit, quibus occasionebus Alcuinus uti potuit, ut prædictum libellum ad reliquos abbates et monachos Gothiæ deferendum B. Benedicto vel iter suscipienti, vel domi consistenti committeret. Ex citata igitur epistola Alcuini ad monachos Gothiæ nihil pro tempore primæ legationis in Hispaniam in causa controversiæ Felicianæ concludi potest.

LIX. Alterum argumentum quo D. Madrisius probare contendit secundum iter Laidradi et sociorum similiter præcessisse concilium Aquisgranense anni 799, hisce verbis num. 66 insinuat, « quia, inquit, supervacaneum iter Urgellense post conversionem Felicis cujus gratia suscipiendum erat, videri potest. » Sed facilis est responsio; nam iter secundum non pro conversione Felicis, sed pro prædicatione catholicæ veritatis contra motus ab Elipando continuatos suscipiendum fuit, prout ex epistola 108 Alcuini ad Arnonem discimus, ita scribentis : « Sed adhuc (Felice jam converso) remanet aliquid faciendum. Nam quidam Elipandus Toletanæ civitatis nomine non dignitate episcopus in damnata hæresi permanet. Sciat tamen dilectio vestra quod filius noster Laidradus episcopus frater vester multum profectum in illis partibus Deo donante egit, quotidieque agit; etc. » In hunc ergo maxime finem Laidradus et socii ejus altera vice in Hispaniam missi sunt, ut etiam Elipandum et ejus sectatores ad meliora reducerent, aut saltem provinciam quæ ditioni Caroli suberat, a veneno hæreticæ pravitatis purgarent aut præservarent. In hunc quoque finem Alcuinus illis tradidit *pias et necessarias responsiones* ad epistolam sibi ab Elipando directam, seu libros quatuor adversus eundem, prout nos rursus docet ipse Alcuinus in epistola libris illis præfixa, ubi ait : « Quapropter 937 paucorum arripui laborem dierum, in solatium sanctissimi itineris vestri, quatenus haberetis in manibus cujusdam epistolæ meo nomini directæ ab Elipando Toletano episcopo *pias et pernecessarias responsiones*, » etc.

LX. Verum cl. Madrisius *pias illas et necessarias responsiones*, de quibus ibi Alcuinus loquitur, et quas vocat paucorum dierum laborem, aliud opus esse putat ab illis quatuor libris Elipando oppositis, qui certo primum post Felicis conversionem anno 800 scripti sunt. « Suspiciamus, inquit num. 66, all-

quod breve scriptum paucorum dierum ab Alcuino A concinnatum, puta compendium summamque argumentorum et responsionum, quarum ope occurrentibus objectionibus, ut ita dicam, extemporaneis flet satis. Non enim quatuor ex professo conscripti libri paucorum dierum opus dicendi forent, qui paucorum dierum labore haud fuerant absolventi.

LXI. Suspicionem hanc viri clarissimi non omni verisimilitudine destitutam esse existimari potuisset, nisi ex contextu præcitate epistolæ palam esset, pias illas et necessarias responsiones Laidrado sociis ejus in Hispaniam iterum profecturis traditas esse ipsosmet quatuor libros adversus Elipandi epistolam scriptos. Ita enim ibidem circa initium Alcuinus ulterius scribit: « Quibus illius vesaniæ litterulis brevi sermone duobus libellis respondere curavi, evacans veracissimis sanctorum Patrum sensibus omnes illius assertiones atque interpretationes pravissimas. Illis quoque duobus libellis alios duos adunxi plano sermone catholicæ fidei de Christo Deo veritate testantes, atque sanctorum Patrum testimoniis abundantissime confirmantes, quorum lectione pietatem vestram congruere arbitror, quia totum illud opus vestro gaudebam dicere nomini, vobisque primo omnium direxi probandum atque corrigendum. » Ecce, quas prius dixit pias et necessarias responsiones paucorum dierum labore absolutas, hic non compendium quoddam et summam argumentorum, sed illos ipsos quatuor libellos esse affirmat, quos vesaniæ Elipandi opposuit, et quos simul illis in Hispaniam legatis in solatium itineris concessit, illorumque correctioni vel approbationi submitit. Paucorum dierum laborem quo sensu Alcuinus dixerit quatuor illos libros quis edicat? Existimo Alcuinum optasse ut sibi licuisset operi tam gravis momenti longius tempus impendere, quam iter legatorum in Hispaniam jamjam paratum pateretur, cui propterea dies quos huic labori dare potuit pauci videbantur; pauci, inquam, non quod non sufficerent ad præstandum id quod revera præstitit (pleraque enim argumenta jam parata habebat directa contra Felicem), sed quod non sufficerent ad opus ita excolendum et perficiendum prout in votis habuit.

LXII. Sed necdum victas manus dare consentit ei. Madrisius, ulterius num. 67 contendens quod, etsi libri illi quatuor comprehenderentur sub nomine responsionum Laidrado et sociis missarum, « adhuc tamen, inquit, non vincitur profectioem secundam Laidradi et sociorum anno 800, quo libri ex memorata conversione Felicis vulgati dicuntur, evenisse. . . . Potuit igitur (Alcuinus) tantummodo primis veluti lineis designatum et adumbratum opus, Laidrado et sociis proficiscentibus dirigere, vulgaturas dein examinatum approbatumque (illorum enim examini et approbationi illud subjecerat) commodiori tempore; quod et præstitit anno 800 inserens, cum novissimam operi manum imponeret, conversionem Felicis jam secutam et dedicans prædictis viris, recenti præfatione apposita, opus consummato labore perfectum. »

LXIII. Miror virum eruditum nodum in scripto quærere. Enimvero Alcuinus in una æque ac altera epistola seu præfatione dedicatoria opus suum Laidradi et sociorum examini et correctioni submittit, atque in utraque illud ob festinationem qua illud absolvere oportuit, imperfectum esse cum magna humilitate confitetur. « Vos vero, inquit in præfatione altera, dilectissimi fratres sedula devotione perlegite hæc omnia, priusquam in publicas procedere auras harum series litterarum faciatis. Ego siquidem in procinctu ob vestri itineris festinationem hæc, qualiacunque sunt, dictavi, ita ut mihi tempus relegendi vel emendandi non fuit idoneum. » Ex quibus manifestum est Alcuinum hanc alteram præfationem seu epistolam ad Laidradum et socios non apposuisse, ut D. Madrisio visum est, operi iterum

reviso, et prius examinato et probato, ac huic demum addidisse mentionem de Felicis conversione.

LXIV. *Alcuinus libros quatuor adversus Elipandum anno 800, quo Laidradum cum sociis iterum in Hispaniam missi fuerunt, absolvit.* — Cur vero, ais, binam præfationem Alcuinus ad eosdem suis libris præmisit? Dicam quod opinor, et ex ipsis illis binis præfationibus erui posse existimo. Alcuinus in prima epistola de primario suo opere seu de quatuor suis libris quos adversus Elipandi errores composuit, loquitur: in altera vero, quæ tanquam prioris appendix consideranda est, Laidradum et socios instruit quo ordine reliqua scripta, quæ ad totius controversiæ seriem pertinent, et quæ in separatis quaternionibus comprehensa addidit, sint ordinanda et cum principali opere in modum unius codicis componenda. « Videbatur mihi condignum, aut, præponere opusculo huic nostro (libris nimirum quatuor, de quibus in priore epistola dixerat) epistolam, quam charitatis officio Patri Elipando olim direxi, etc. » Et infra: « Illud quoque vobis onerosum non videatur, antequam de civitate eatis, ut iubeatis ligare et involvere, et in modum unius corporis componere has quaterniones, ne forte sparsim raptæ dispergantur per manus legentium. » Minime ergo dubitandum est Alcuinum libros quatuor adversus Elipandum eo tempore absolvisse quo Laidradum cum sociis iterato, et quidem anno 800, finito nimirum concilio Aquisgranensi, in quo ipse Felicem ad confessionem dogmatis catholici adegit, in Hispaniam abire in procinctu erat. In hac opinione consentientem habemus D. Basnagium, tom. II Monum. Canisii, pag. 296, ita scribentem: « Misit hoc anno 800 Carolus imp. episcopos Laidradum cæterosque antea laudatos, quibus libros suos adversus Toletanum præsulem commendavit Alcuinus, ut illi uterentur. »

LXV. *Laidradum cum Felice Turonos venit.* — Laidradum anno 800 circa tempus jejunii quadragesimalis Turonos ad S. Martinum una cum Felice venisse, et ibidem cum Alcuino de proseguenda, 938 aut ob detritas vires sui corporis intermittenda predicatione in Hispania, consilia iniisse docet ipse Alcuinus in epistolis 87 et 92; in priori enim circa tempus Quadragesimæ et ante Pascha data Arnonem innotet, ut scribat sibi, « quid Laidrado demandare velit. Vix enim, inquit, vivit, si facies nostras non videbit pariter. Fuit enim toto anno infirmus valde, et dissoluta anima sua consiliare nobiscum cupit. Multa bona, gloria Deo! habet in illis partibus facta: dubitat vero an melius sit laborare in prædicationis ministerio, vel quietam ducere vitam. » In altera, serius et postquam Laidradum rursus in Hispaniam abiisset, ut ibi labores suos apostolicos prosegueretur, data eidem Arnoni narrat Felicem fuisse « ad S. Martinum, apud præfatam filium nostrum, » inquit, id est Laidradum, de cujus profectu in illis partibus ibidem loquebatur. Ex quibus locis conjicio Felicem cum Laidrado, cujus curæ et custodiæ is in concilio Aquisgranensi a rege fuit commendatus (vid. supra num. 50), Turonos, in comitatu certe Alcuini ab eodem concilio redeuntis, ad S. Martinum venisse, ubi idem Laidradum ob infirmitatem ex anni prioris laboribus et itinere longinquo forte contractam aliquandiu perstitit, qui demum viribus restauratis, rege fortassis instante et Alcuino suadente, aut proprio etiam zelo incitatus, circa festum Paschale anni 800, aut illo finito iterum in Hispaniam abiit ad complendum prædicationis suæ ministerium.

DUBIUM SECUNDUM.

QUO ANNO SCRIPTA SIT EPISTOLA ALCUINI AD ELIPANDUM, ET HUIUS AD ILLAM RESPONSORIA.

LXVI. *Alcuinus cohortatorium epistolam ad Elipandum non ante concilium Francofordiense anni (934), nec statim illo absoluto, sed anno 799 scripsit.* —

De tempore scriptæ ab Alcuino cohortatoriæ epistolæ ad Elipandum, quam dedimus supra, varicæ sunt eruditum sententiæ; quidam ut D. Ceillier, *Hist. des auteurs sacrés et ecclés.*, tom. XVIII, pag. 307, num. 47; et D. Rivet *Hist. Lit. Franciæ*, tom. IV, pag. 312, num. 14; credunt scriptam illam fuisse ante concilium Francofordiense anni 794, quia, inquit, Alcuinus nullo verbo meminit eorum quæ in illa synodo adversus Elipandi errores acta fuerunt. D. Madrisius e contrario in Dissertatione historica de hæresi Felicis et Elipandi sæpius laudata num. 51 et 52 scriptam censet statim a Francofordiensi concilio, quod æstate incunte celebratum est, teste Eginhardo: quam accepit mense Julio exeunte Elipandus, ut constat ex ejus responsione. Vide initium epistolæ Elipandi supra.

LXVII. Neutri istarum opinionum calculum nostrum adjungere possumus; ex ipius enimvero Alcuini tesimonio persuasi judicamus, illam epistolam cohortatoriæ ad Elipandum, anno 799, quo Laidradum cum sociis primo in Hispaniam profectum fuisse supra num. 56 ostendimus, esse alligandam. Alcuinus enim in epistola altera ad legatos illos, quam nonnisi anno 800 scriptam superius diximus, ipsos commonefacit quod ipsis olim epistolam ad Elipandum deferendam commiserit, illam nimirum de qua hic queritur, et cui deinde Elipandus suas responsiones opposuit. « Videbatur, inquit ibi supra pag. 862, mihi condignum, præponere opusculo huic nostro (libris adversus Elipandum) epistolam, quam charitatis officio Patri Elipando olim direxi per vestram sanctam devotionem, » etc. Epistolam ergo suam Alcuinus ad Elipandum nec ante concilium Francofordiense, ut credunt scriptores Benedictini superius citati, nec occasione a celebratione illius accepta, ut censebat D. Madrisius, scripsit: sed occasione itineris a Laidrado et sociis primo in Hispaniam suscipiendi. Concilii vero Francofordiense Alcuinus ideo fortassis in sua epistola non meminit, quia propriam in hac controversia sententiam Elipandi, an nimirum vere cum episcopis reliquis Hispanis et cum Felice consentiret, explorare, et ne præfatorum errori consentiret, admonere voluit. Hinc etiam in sua epistola nec Elipandum, nec alios Hispaniæ episcopos confutare voluit; ne dum Elipandum, qui dignitate aliis præibat, charitative ab errore retrahere volebat, illum oppugando magis exasperaret. Ibi ergo solius Felicis meminit, illiusque errores breviter perstringit; ad quod faciendum auctoritate concilii Francofordiense, quod totum in confutando errore aliorum Hispaniæ episcoporum, nulla facta mentione Felicis, occupatum fuit, non indiguit. Quidquid vero sit, ratio D. Ceillier, ob quam Alcuini epistolam ante concilium Francofordiense scriptam fuisse censet, non arget: sicut enim Alcuinus in sua epistola nullam mentionem facit prædicti concilii, ita nec Elipandus in suis epistolis ad Carolum Magnum et episcopos Galliæ ullo verbo meminit epistolæ Alcuini ad ipsum scriptæ: si ergo ex silentio Alcuini inferre liceret, epistolam illius ad Elipandum scriptam fuisse ante prædictum concilium; multo magis nobis ex silentio Elipandi inferre liceret, epistolam illam ad Elipandum ante ideam concilium datam non fuisse, vel saltem ad ipsum non pervenisse: ut pote quam Elipandus cum suis sectatoribus in suis epistolis intactam non reliquisset, sed illam eodem nigro calculo notasset quo usus est adversus libros Beati et Etheirii. Sed jam ad discutiendum tertium dubium calamum applicemus.

DUBIUM TERTIUM

QUO ANNO SCRIPTA SIT EPISTOLA ELIPANDI AD FELICEM.

LXVIII. *Epistolam Elipandi ad Felicem sub finem anni 792 scriptam fuisse contendit clar. D. Madrisius.* — Epistolam scriptam ab Elipando ad Felicem ep. Urgelitanum, quam dedimus supra anno 799 illigan-

PATROL. CI.

dam esse existimant viri celeberrimi D. Antonius Pagius, *Crit. Annal. Baronii* ad eundem annum, num. 16, et D. Jacobus Basnagius in suis historicis observationibus circa Felicianam hæresin, *Theat. Monum.* tom. II, part. 1, pag. 295 in fine. Quibus novissime accessit vir eruditissimus D. Gregorius Majansius in epistola quam exhibemus in App. II. Neuter tamen eorum argumenta quibus opinio isthæc firmari possit, satis explicat. Vir clarissimus D. Madrisius in citata sæpius dissertatione, num. 36 et 68, contendit Elipandum ad Felicem scripsisse sub finem anni 792, vel initio sequentis, quando nimirum idem Felix post concilium Ratisbonense Romanus perductus fuerat ab apostolica sede iterum judicandus. Fundamentum pene unicum hujus sæpe opinionis cit. num. 68 collocat vir eruditus in his epistolæ Elipandianæ verbis: *Certifica me, qui es positus in Roma.* « Donec, inquit, ostensum fuerit, anno 799 Romæ fuisse Felicem, cui illa verba potuerint veraciter scribi, a liquidissimis Elipandi verbis non est recedendum... Hinc fit ut cum anno 792 habeamus Felicem per Angilbertum abbatem Romanum ductum, ab eo anno epistolam avellere nequeamus. Neque enim constat Felicem Romæ alio anno fuisse. » Hanc D. Madrisii opinionem præ alia Pagii et Basnagii laudat D. Walchius *Hist. Adopt.* cap. 2, sect. 1, n. 16, mavult tamen rem dubiam relinquere: Madrisii enim sententia, inquit, non caret difficultate. Etenim eo tempore Alcuinum contra Elipandum dimicasse, dubitandi subest causa. Verum sententiam D. Madrisii non solum non carere difficultate, sed fundamento insuper niti parum firmo nobis quidem videtur, ut mox ostendemus.

LXIX. *Cujus præcipuum fundamentum refellitur, et epistolam illam circa mensem Novembrem anni 799 scriptam esse evincitur.* — Fundamentum itaque unicum, ut diximus, D. Madrisius accepit ex citatis epistolæ Elipandi verbis: *Certifica me, qui es positus in Roma.* At enim verba hæc nullum certe aptum sensum referunt, aperto indicio, in illis mendum cubare. Si namque verba illa ita intelligenda essent, ut D. Madrisius existimat: *Tu, qui nunc Romæ moraris, certifica me,* addendum ab Elipando fuisset id de quo vellet certificari; verba enim citata jacent inter sententias, cum quibus minime connectuntur. Facile vero ineptus aut inattentus quisquam librarius, ac epistolæ descriptor, qui oscitantiam suam ibi sæpius prodit loco vocularum quod, vel si posuit qui. Legendum ergo, ut sensus prodeat: *Certifica me, quod vel si sis positus in Roma;* hoc est: certum me facias, si Romam forte deductus ibi adhuc moraris. Rumor nimirum ad Elipandum pervenerat, aut ab ipso Felice id ipsum fortassis per epistolam didicerat, quod mandato regis Caroli rursus ad reddendam sibi seu perfidiæ suæ rationem fuisset ad palatium regium evocatus. Credebat ergo Elipandus quod Felix nunc iterum, ut peracto concilio Ratisbonensi, Romam esset adducendus, iterumque ab apostolica sede judicandus. De illo igitur eventu, et de iis quæ Romæ secum agerentur, certior fieri voluit Elipandus. Hæc certe interpretatio obscuri et depravati epistolæ Elipandianæ textus non caret verisimilitudine, atque ideo ex illo textu corrupto male concluditur, Elipandi epistolam ad Felicem anno 792 esse illigandam.

LXX. Nutante igitur præcipuo et unico, quo D. Madrisii opinio nititur, fundamento, melioribus, imo certissimis inhærendum est argumentis, ex illa ipsa epistola et propriis verbis Alcuini deprempis, quibus profecto manifeste probatur, Elipandum ad Felicem scripsisse post mensem Augustum aut fortassis circa Novembrem anni 799.

LXXI. Primum ergo pro hac sententia argumentum deducitur ex citata Elipandi epistola, in qua Felici significat quod postquam illius scripto alicui, quod mense Julio acceperat, sequenti mense Augusto responderisset, illud vero casu eveniente igne consum-

ptum fuisset, resumpto ad quadraginta dies labore, atque adeo circa mensem Novembrem scripsisse « ad ipso hæretico, piceo Albino, quantum, inquit, potui pro sua confusione scribere. » Hoc scriptum Elipandi adversus Alcuinum abs dubio illa epistola est in qua epistolæ adhortatoriæ Alcuini per Laidradum anno 799 in Hispaniam delatæ (supra num. 65 et 66) respondere nititur. Nullo enim monumento aut testimonio docemur quod Elipandus alio quodam scripto adversus Alcuinum decertaverit. Hujus ergo epistolæ, primum anno mox designato scriptæ, Elipandus mentionem facere non potuisset in epistola ad Felicem jam ante annos omnino septem, seu anno 792, ut Madrisio placet, exaratæ. Ad Felicem ergo scripsit Elipandus illam epistolam eodem anno quo scripsit adversus epistolam adhortatoriam Alcuini, id est anno 799.

LXXII. Alterum pro hac nostra sententia argumentum præbet secunda epistola dedicatoria Alcuini ad Laidradum et socios (supra), in qua ait se libris quatuor addidisse « epistolam Elipandi ad Felicem quondam illius defensorem sectæ, nunc vero, Deo donante, Christianæ fidei prædicatorem. » Et paulo inferius epistolam illam « ad Felicem directam » asserit, « dum Elipandus eundem adhuc sui erroris catenis constrictum esse arbitratur. »

LXXIII. *Responsioni D. Madrisii satisfi et sententia nostra confirmati.* — Equidem D. Madrisius priora Alcuini verba ita interpretari cupit, ut sensus sit : « Elipandus scripsit ad Felicem, dum quondam erat suæ sectæ defensor, qui nunc, quo tempore hæc scribo, est fidei prædicator. Nec Alcuinus aliter poterat tunc dicere; siquidem conversus de facto fuerat Felix, cum libros suos Alcuinus absolveret. » Pergit ulterius vir laudatus, et ait, « illud adhuc inter posteriora verba Alcuini refertur ad tempus scriptiois epistolæ Elipandianæ, quo vere constrictus erat erroribus Felix; et sensus est; inquit: scripsit Elipandus ad Felicem eo tempore quo eum arbitratur adhuc constrictum, uti erat revera, qui postea solutus fuit. »

LXXIV. Verum hæc D. Madrisii interpretatio verborum epistolæ Alcuini prorsus nova et arbitraria, ne dicam violenta est, quam vir doctus confingere necesse habuit, postquam ex verbis illis mutilatis : *Certifica me, qui es positus in Roma* liquidissime ostendi affirmavit Felicem tempore datæ epistolæ revera Romæ fuisse. Quoniam vero supra num. 69 ostendimus ex illis truncatis verbis nullum determinatum sensum posse erui, præterea vero ex num. 71 satis elucet, Elipandum epistolam ad Felicem eodem anno dedisse quo alteram ad Alcuinum scripserat, hoc est anno 799, longe melior interpretatio verborum Alcuini, de quibus hic controvertitur, videbitur, si ita exponantur, ut epistola Elipandi ad Felicem directa, aut Felici tradita sit eo tempore quo Felix jam fuerat fidei catholice prædicator, et quem Elipandus « arbitratur, » per errorem scilicet, « sui erroris catenis adhuc constrictum esse. » Per vocem nimirum : *arbitratur*, Alcuinus significare voluit, Elipandum tunc ignorasse Felicem in concilio Aquisgranensi sui erroris catenis fuisse solutum. Si enim significare voluisset **940** Elipandum scripsisse ad Felicem non tum conversum, non dixisset Alcuinus epistolam ad Felicem directam, dum Elipandus illum *arbitratur* erroris sui catenis constrictum, sed potius dixisset, tunc dum Felix adhuc erat sui erroris catenis constrictus.

LXXV. Pro dictorum confirmatione addam et sequentem conjecturam. Alcuinus, credo, epistolam Elipandi ad Felicem, hujusque confessionem fidei, ad clerum olim sibi subjectum directam, ab ipso Felice accepit, postquam is sibi amicitia junctus fuit; cujus amicitia signum non postremum hæc ipsa communicatio fuit. Qua enim alia via illa epistola Alcuino innotescere potuisset, si jam anno 792 ad ipsum directa fuisset? Vix enim credibile est, Felicem,

A dum adhuc Elipando ejusque dogmati adhæretat, hujusce epistolæ familiares de tam delicato negotio, quod clandestine et secreto tractari conveniebat, tractantes prodere ante tempus, aut minus caute custodire voluisse? Alcuinus ergo epistolam illam sæpe memoratam non accepit ante conversionem Felicis, et antequam secum amicitiam iniiit: qui Alcuinus, quod non negat D. Madrisius, propterea illi epistolæ hanc inscriptionem : *Epistola ad Felicem nuper conversum*, addidit; aliam additurus, si scripta fuisset ad Felicem Elipandi partibus adhuc adhærentem, nempe hanc vel similem : *Ad Felicem nondum conversum*. Excussis tribus illis dubiis, in cæpta, supra num. 54, narratione pugna Alcuini cum Elipando initæ, jam liberius pergere valeamus.

LXXVI. *Epistola exhortatoria Alcuini per Laidradum in Hispaniam deferretur anno 799.* — Alcuinus igitur, cum in refellendo libello Felicis occupatus esset, magnoque zelo pro extirpando funditus noxio errore flagraret, consilium cepit animum quoque Elipandi archiepiscopi Toletani, cujus auctoritatem apud reliquos Hispanos plurimum valere noverat, tentandi per litteras, num errori eidem, jam sæpius in conciliis et a sede apostolica damnato, etiamnum pertinaciter inhæreret, vel an non per charitatis hortamenta ad meliora permoveri posset. Scripsit ergo ad eundem epistolam quæ ubique humilitatem spirat et charitatem : « Nec mihi est, ait, Pater optime, tecum in hac parvitatæ meæ chartula disceptatio sublimis, sed supplicatio humilis, obnixæ deprecans, ut apostolicam doctrinam in catholica unitate et pace, tota mentis intentione consequi studeas, » etc. Ex eodem studio charitatis Alcuinus solum Felicem ejusque errores carpit, proprios vero Elipandi errores prorsus dissimulat, ut nimirum, si bene conjicio, omnem umbram amoveret ex qua ille vel offensionis ansam accipere, vel ad indignationem moveri posset. Epistolam hanc Alcuinus anno 799 per Laidradum direxit ad Elipandum, ut supra in resolutione dubii secundi, num. 67 ostendimus.

LXXVII. *Eodem anno Elipandus accepit a Felice libellum, quem hic Alcuini epistolæ opposuit.* — Eodem anno 799, mense Julio exeunte, Elipandus accepit epistolam Felicis, de qua ipse in responsione ad Felicem, præter suam opinionem jam conversum ita scribit (supra) : « Domino Felice sciente vos reddo quia exeunte Julio vestro scripto accepti. » Et paulo inferius : « Epistolam vestram cœlestis quemadmodum mihi illapsam exeunte Julio accipi, et Deo meo ulnis extensis immensas gratias egi, qui me fecit tuis eloquiis colletari. » Abs dubio scriptum illud seu epistola is ipse libellus erat quem Felix epistolæ Alcuini exhortatoriæ opposuit, et nunc, præter ea quæ Alcuinus in suis libris adversus illum conservavit, pro deperdito habetur. De eo Elipandus mire delectabatur, illumque ocus ad fratres Cordubenses suæ sectæ adherentes, et ad ipsum quoque, quem vocat Albinum magistrum Antifrasium Beatum direxit; simulque Felici suasit ut eandem epistolam seu libellum suum non ad Alcuinum, sed ad regem suum Carolum deferri curet. « Ego vero, inquit loc. cit., direxi epistolam tuam ad Cordoba fratribus qui de Directa sentiunt. Sed [et] ad ipso hæresiarcham Albinum magistro, Antifrasio Beato direxi relegenda. Tu vero dirige scriptum illud pro tuo fidele glorioso principali, antequam veniat ad ipso filio mortis Albino, » etc.

LXXVIII. *Elipandus ab eodem Felice una cum hoc libello accepit epistolam Alcuini ad se scriptam.* — Eadem quoque occasione, et ut videtur, per ipsam quoque Felicem Elipandus accepit epistolam adhortatoriam Alcuini a Laidrado delatam, atque ab hoc Felici fortassis, ut illam ad Elipandum curaret, concredita. Postquam enim Elipandus Felicem certior reddidit se illius epistolam *exeunte Julio* accepisse, adjecit : « Sed et (hanc enim voculam et, ut sensus prodeat, adjiciendam esse existimo) episto-

lam [Subintelligit, accipi] foetidissimam de filio gehennæ ignis Albino novo Ario. » Quod lucidius apparet ex initio epistolæ Elipandi ad Albinum, quod ita sonat : « Epistolam tuam, a rectæ fidei tramite deviam. . . . » *exeunte Julio accepimus,* » etc.

LXXXIX. *Elipandus scribit adversus istam epistolam Alcuini.* — Elipandus, accepta Alcuini epistola, ab aliis doceri impatiens, vehementissime in iram exarsit, atque in responsoria sua epistola ipsum Alcuinum multis conviciis ac calumniis oneravit, prout ipse gloriatur in epistola ad Felicem supra data, ubi inquit : « Scripsi ad ipsum hæreticum piceum Albinum, quantum potui pro sua confusione scribere ; » de quibus injuriis Alcuinus conqueritur in epistola ad Laidradum et socios scribens (supra) : « Mox Elipandus iracundiæ flammis incanduit, totamque animi sui intentionem colligens in iram. . . mox in maledictionis verba prosiliit, totumque se armavit in suæ sectæ defensionem, nobisque litteris demandare curavit quid sentiret, quid suos discipulos credere doceret; me falsarium clamans atque per vices hæreticum, per vices subversorem, nec non et persecutorem Christianorum reputans, nullumque propemodum maledictionis genus vel perfidiæ dimisit quod nostro non inureret nomini, » etc. Et profecto de Elipandi insolentia conquerendi causam habuisse Alcuinum, nemo qui hæc et alia in suis responsoriis contenta legerit, inficiabitur.

LXXX. *Qua via Alcuinus scriptum illud Elipandi accepit.* — Qua via Alcuinus has Elipandi litteras accepit, incertum. Elipandus eas Felici commendavit, ut illas una cum scriptis quibusdam fratrum Cordubensium ad ipsum regem prius quam ad Alcuinum deferri curaret, quem nimirum ab Alcuino nondum præventum æquiores sibi fore sperabat; de his enim litteris intelligo hæc epistolæ Elipandianæ verba : « Tu vero dirige scriptum illud (quod paulo ante vocabat *rescriptum contra 941 epistolam Alcuini SS. orthodoxorum atque catholicorum sententiis, firmatum*) pro tuo fidei glorioso principali antequam veniat ad ipsum filium mortis Albinum, qui non credit carnis adoptionem in Filio Dei. » Verosimillimum est quod sicut Felix epistolam præfatam Elipandi non accepit, nisi postquam in concilio Aquisgranensi anni 799, errorem iterum cum omni, ut præ se ferebat, sinceritate ejuravit, atque cum Alcuino amicitiam iniit, prout supra n. 71 seqq. vidimus; ita idem Felix rescriptum Elipandi adversus Alcuinum, eodem tempore huic suo novo amico, una cum epistola sibimet directa tradiderit.

LXXXI. *Alcuinus adversus responsiones Elipandi culam stringit.* — Alcuinus ex epistola Elipandi suæ exhortatoriæ opposita cognoscens, virum senem adeo in errore suo esse inveteratum ac obduratum, ut ne quidem fraternæ correctionis vel admonitionis ex sola charitate perfectæ patiens esset; atque ideo desperans illius pertinaciam a se frangi posse, ulterius cum eodem litterarum commercium continuare noluit; in sui tamen honoris ac catholicæ doctrinæ defensionem calumiam arripuit, « ne forte, inquit, in epistola ad Laidradum et socios (supra), aliquorum ejusdem epistolæ lectione mentes maculentur, quia eandem autivimus litteras in aliorum prius pervenisse manus, quam nobis, cui missæ sunt, reddite essent. »

LXXXII. *Alcuinus libros suos Laidrado ac sociis ejus iterum in Hispaniam profecturis in adjutorium prædicationis commendat.* — Occasionem, citius forsam quam voluisset, scribendi adversus dictas litteras Elipandi Alcuino præbuit iterata legatio quam Laidradus cum sociis in Hispaniam obire debebat. Sicut enim Alcuinus iisdem, dum primo in eandem regionem profecti sunt, tradidit litteras adhortatorias, ad Elipandum deferendas; ita nunc argumenta quæ Elipandus pro defensione sui erroris in suis responsoriis adhi-

buit, duobus libris evertit, et aliis duobus veritatem catholicam abundantissime defendit et confirmavit, librosque illos his prædicatoribus apostolicis in solatium itineris, in adjutorium prædicationis, et in confirmationem Christianorum qui vicini erant hæreticæ pravitati et periculo perversionis expositi, commendavit.

LXXXIII. *His subsidiis adjuti viri illi apostolici plurimos ab errore ad veritatem revocarunt.* — Non frustra Alcuinus hoc semen evangelicum sparsit in agrum Dominicum, quod fructum attulit centesimum, imo millesimum et majorem. Viri enim illi apostolici, his Alcuini laboribus adjuti ad viginti millia hominum diversi status ad fidem et penitentiam perduxerunt, prout scribit Alcuinus ipse in epistola 108, ad Aquilam, in hæc verba : « Sciat tamen dilectio vestra quod filius noster Laidradus episcopus frater vester magnum profectum in illis partibus Deo donante egit, quotidieque agit ut multi vere dixerunt ex illis partibus viri religiosi et veraces, usque 20 millia conversi sunt inter episcopos, sacerdotes, monachos, populum, viros et feminas, plangentes pristinum errorem gaudentesque, quotidie Deo agentes gratias in agnitione veritatis, et in catholicæ fidei firmitate. »

LXXXIV. *Elipandus an ab errore resipuerit.* — De Elipandi tamen conversione gravis dubitandi causa subest. Certe anno 800, quo Alcuinus ea quæ mox retulimus, de tot episcoporum, sacerdotum, monachorum, etc., conversione ad Aquilam seu Arnonem archiepiscopum Salisburgensem scripsit, ipse Elipandus adhuc suo errori pertinaciter adhæsit. « Sed adhuc, » inquit Alcuinus paulo ante verba mox relata, « remanet aliquid faciendum : nam quidam Elipandus Toletanæ civitatis nomine, non dignitate episcopus in damnata synodali auctoritate et apostolica censura hæresi permanet. » Hinc fidem non merentur Annales Juliani et Luitprandi (quos fabulis scatebere ostendit Nicolaus Antonius Hispanensis, tom. I Biblioth. Hispanæ, lib. vi, cap. 2, num. 42; apud D. Madrisium editorem Operum S. Paulini Aquileiensis pag. 224, num. 75 seq. [*Patrologiæ* tomo XCIX, col. 585]) nec scriptor Vita S. Beati abbatis a, apud Mabillonium sæc. iv Act. Ord. S. Bened., pag. 737, n. 7 [*Patrol.* tom. XCVI, col. 887], qui narrat, Elipandum « epistolis Adriani papæ et Caroli Magni (his nimirum, quas occasione concilii Francofordiensis anni 794 ad Hispaniæ episcopos scripserunt) ad mentem et verum sensum Ecclesiæ rediisse; imo episcoporum congregationem apud Toletum indixisse, ubi penitens confessionis libellum in quo Filium unigenitum Patrique consubstantialem, non adoptivum, sed naturalem humili professione professus, obtulit, et a Patribus lacrymarum profusione susceptus reconciliationis beneficium accepit : Beatum et Ætherium deinceps deposita antiqæ disceptationis malevolentia benigne suscepit, illosque fidei defensores et catholicæ veritatis patronos, non absque lacrymis et singultibus compellavit. » Quem Alcuinus adhuc anno 800 in errore perstitisse narrat, hunc scriptores illi jam ante sex omnino annos finito concilio Francofordiensi per Adriani papæ et Caroli regis epistolas in unitatem Ecclesiæ rediisse, et in aliquo concilio Toletano, cujus alias nulli exstat memoria, cum Patribus reconciliatum fuisse referunt. Nemo vero est qui non magis fidem Alcuino nostro quam illis scriptoribus, quos viri quivis eruditione clari hac ætate repudiant, adhibendam esse existimet. Ab eo nihilominus tempore quo Laidradus et socii ejus in altera ad Hispanos legatione tam uberem messem in agro Dominico collegerunt, siluit Elipandus, siluit et tempestas ab ipso concitata ac tandiu fota : quo etiam pacis tempore fieri potuit ut senex decrepitus, Dei judicio mox examinandus, tot aliorum episcoporum ac sacerdotum exemplo motus sanio rem tandem

* De Actis Beati abb. quam censuram ferat D. Gregorius Majansius, vide infra in Appendice II, num. 3, in epistola ad D. Puer.

mentem induerit, atque ante obitum resipuerit: quod si factum fuit (quod utinam melioribus testimoniis constaret), id profecto infinitæ misericordiæ, quæ superexaltat justitiam, unice in acceptis est referendum. Verum quis post tam diuturnam pertinaciam non etiam metuat divinum iudicium!

LXXXV. *Quo anno idem obierit.* — Obit famosus hic archiepiscopus Toletanus anno 809 vel sequenti, post annos nimirum prope 30 regiminis episcopalis, quod adeptus est circa annum 780, prout cum magna verosimilitudine ostendit cl. D. Madrisius in sæpius citata dissertatione hist., num. 81. Cogimur tamen a viro prælaudato dissentire circa annum nativitatis, atque circa annos ætatis Elipandi: nostra siquidem opinione epistola Elipandi ad Felicem, 942 in qua se octogesimum secundum annum ingressum fuisse asserit, non anno 792, ut D. Madrisius credidit, sed septem annis serius, nempe post conversionem Felicis, anno 799 factam, scripta fuit, prout n. 68 seqq. ostendimus. Natus igitur est Elipandus non anno 710, sed 717, et obiit non anno ætatis 99, sed 92 circiter.

LXXXVI. *S. Paulinus scripsit adversus Felicem non anno 796, sed serius; nec ante annum 800.* — Antequam præsentem Dissertationem, in qua potissimum historiam disceptationis beati Alcuini adversus Felicem et Elipandum illustrare conati sumus, finiamus, aliud quoddam dubium expediendum suscepimus, de tempore nimirum, quo sanctus Paulinus patriarcha Aquileiensis, qui Alcuino arctissima amicitia junctus, laborumque in confutandis Adoptianorum erroribus socius fuerat, suos adversus Felicem Urgellitanum libros, quos cl. D. Madrisius iterato edidit, conscripsit et evulgavit. Hoc tempus nemo hucusque præter virum clarissimum mox laudatum definiit. Is vero in notis ad epistolam sancti Paulini ad Carolum, libris suis præfixam pag. 98, illos refert ad annum 796, hoc usus ratiocinio: Epistola prædicta ad Carolum dedicatoria scripta est anno quo dies numerabantur 366 integri, quod Paulinus ibi bis repetit, qui tamen ignorare non potuit annum communem constare solum 365 diebus cum aliquot horis et minutis: fuit ergo annus quo scripta est præfata epistola, bissextilis. « Scripti sunt vero, ait, libri cum epistola post concilium Francofordiense anni 794, et ante annum 799, ut in Dissertatione de hæresi Feliciana dicitur; nullus autem alius annus inter hos terminos fuit bissextilis, præterquam annus 796. Ergo eo anno scriptam esse epistolam tenendum est. »

LXXXVII. *Hanc D. Madrisii conjecturam D. Walchius Hist. Adopt. cap. 2, sect. 1, n. 33, inter felicissimas numerari debere existimat.* Nobis tamen oppositum vero videtur similis. Enimvero sanctum Paulinum illos suos libros scripsisse adversus libellum Felicis, quo hic epistolæ adhortatoriæ Alcuini respondit, et quem rex Carolus rogatu Alcuini sancto Paulino refutandum commisit, nemo fortassis et ne ipse quidem Madrisius, erit qui dubitet. Vide quæ diximus supra num. 26. At enim sat firmis argumentis supra num. 35 ostendimus, Felicis libellum illum nec ad Alcuinum, nec ad regem, multo minus ad Paulinum pervenisse ante annum 798. Paulinus igitur eundem ante hunc annum, seu ut vult D. Madrisius, jam anno 796 refutare non potuit. Et certe

A libros hos sancti Paulini serius prodiisse, Felice nimirum in concilio Aquisgranensi jamjam converso, ex ipsa prædicta epistola Paulini dedicatoria ad regem, ni apprime fallimur, colligi datur. Ibi enim veniam precatur sanctus patriarcha, quod ob intervenientia negotia labor suus in exsequendis regis imperiis tardius successerit; sperare tamen se, ait, quod etsi is labor pro convertendo Felice haud amplius foret necessarius, in futurum tamen esse possit perutilis, si videlicet error vel per ipsum Felicem, de cujus inconstantia adhuc metus remanebat, vel per ejus complices rursus esset resuscitandus: ita interpretor verba sequentia prædictæ epistolæ: « Susplicari denique, inquit, probabilia rerum extorquent iudicia, alio forte tempore (Felicem jam conversum) aut per semetipsum, si vita comes fuerit, aut per complices suos, si ipse ab hac luce justo Deo fuerit subtractus iudicio, hujus nimirum violentiæ stirpis fructem redivivo conari ramifero serere in virgulto. Unde et culpa morosæ dilationis in respondendo, quoniam ex causa contigit necessario interveniendo, idcirco impetrandæ veniæ fiduciam non titubabitur spes postulanti negligentia de torpore frustrata. Præcavens igitur in futurum non abs re putavi per singula quæque, quæ in litteris ejus (Felicis nempe contra Alcuinum) contra catholicæ fidei regulam inspicuntur inserta, et Scripturarum testimoniis obviare. »

LXXXVIII. *Huc denique facit epistola Alcuini 108, ad Aquilam, quæ nunc primum integra prodit, et iudice D. Madrisio pag. 251, not., mense Maio vel Junio anni 799, nostro vero iudicio anno sequenti data est, ubi ita legimus: « Si tibi causa eveniat Paulinum patriarcham videndi, saluta eum mille milles: libellum vero catholicæ fidei, quem domino regi direxit, perlegebam et satis mihi placuit... ita ut nihil his addi de quæstionibus nuper (in concilio Aquisgranensi) habitis inter nos et partes Felicianas opus esse arbitrar. Sed adhuc (postquam finita est concertatio cum Feliciana) remanet aliquid faciendum. Nam quidam Elipandus... in damnata synodali auctoritate et apostolica censura hæresi permanet, » etc. Ex quibus verbis clare docemur libros sancti Paulini ad Carolum regem, et per hunc (quod Paulinus in fragmento epistolæ apud Madrisium, pag. 168, postulaverat) ad Alcuinum primum pervenisse, postquam in Galliis controversia de adoptione Christi cum Felice composita et finita fuit, nihilque jam supererat quam ut etiam Elipandus cum suis sectatoribus per iteratam Laidradi prædicationem, quæ anno 800 suscepta est, ad catholicam unitatem reduceretur. Tenendum ergo libros sancti Paulini non ante illum annum fuisse scriptos vel absolutos.*

LXXXIX. *Satisfit argumento D. Madrisii.* — Largimur ergo viro clarissimo D. Madrisio, sanctum Paulinum libros suos, præfixa ad Carolum epistola, misisse uno aliquo anno qui bissextilis erat; largimur eosdem scriptos editosque fuisse post concilium Francofordiense anni 794. Largiri tamen non possumus id factum fuisse ante annum 799, quod quidem idem vir clarissimus in sua de hæresi Felicis Dissertatione alias doctissima nullibi probavit. Nos vero argumentis, nisi admodum fallimur, sat firmis hucusque ostendimus eosdem libros demum innotuisse seu prodiisse anno 800, qui et ipse bissextilis fuit.